СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VIII св. 7—10

БЕОГРАД 1957

САДРЖАЈ

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА САН

БЕОГРАД

Слог: „Научно дело", Београд, Вука Караџића 5.

Штампа и повез Графичког предузећа „Академија", Београд, Космајска 28.

НАШ ЈЕЗИК

Књига VIII Нова серија Св. 7—10

ЈЕДНА НАУЧНА И ПРАКТИЧНА ПОТРЕБА

Већ се одавно говорило о састављању језичког атласа као о насушној потреби наше науке. Решавање многих научних питања просто се одлаже док се и код нас не приђе састављању језичког атласа. Можда се у томе каткада и претерује, али је несумњиво да научна потреба за њим постоји. Она постоји и нарочито за нашу земљу јер мало има земаља у којима се вршило толико премештање становништва с једног места на друго, а према томе и једног говора на место другог. Мало је, врло мало места за које се може рећи да има своје старо становништво иако се на много места помињу старинци. Али је увек питање да ли су ти старинци само релативни старинци или прави аутохтони, стари урођеници. Наш распоред дијалеката изменио се у знатној мери. Од краја XIV века, од доласка у наше земље Турака и постепног заузимања Србије (1459), и Босне (1463) и Херцеговине (1482), а затим и већине српскохрватских земаља, врши се померање нашег становништва. У току XVI в. када су и Хрватска, и Далмација и Славонија сведене на најуже границе (пад Бихаћа 1592 и 1606 мир краља Рудолфа са Турцима), узбуркано је и узнемирено њихово становништво, тако да и ту настају тзв. метанастазична кретања, каткада насилна, а често и својевољна, која су у већим размерима прекинута тек крајем XVII в., када се отпочиње ослобођавање Хрватске (до Уне и до јужног Велебита), целе Славоније и великог дела Срема (Карловачки мир 1699). После тога се отпочињу нова кретања у ослобођене земље, а нарочито у Војну Границу, којом је била опасана Турска тога времена, почевши од мора, кроз Хрватску, Славонију, Срем, делимице Бачку и Банат. Дајући нарочите повластице својим становницима, граничарима, Војна је Граница стално привлачила к себи и српско и

хрватско становништво мењајући полако и слику језичких односа у нашој земљи. Било је и других, већих и мањих сеоба нашег становништва. Сетимо се сеобе Арсенија Чарнојевића (1690 г.) и Арсенија Шакабенте (1737). И пре тога времена била су разна кретања и премештања становништва: 1481 из Крушевца у Угарску, у исто време из Босне у Хрватску и пресељавање у Босанску Крајину, а нарочито 1520, 1528, 1547, 1562, 1564, 1579, 1582 и доцније. Тада су се Срби населили у знатној мери и по Банату, Бачкој, Срему, Славонији и другим покрајинама, мада је у неким од њих (Банат, Бачка, Срем) било српског живља од старине.

Све је то знатно утицало на стварање нарочитих прилика за образовање нових језичких целина, различних прелаза међу дијалектима и најразличнијих њихових комбинација. Нашој науци пошло је за руком да, у току последњих педесет - шездесет година, у најкрупнијим потезима окарактерише наш језик на терену. Добили смо врло интересантну слику дијалекатских односа која показује резултате тих вековних померања. Али то не значи да одређени дијалекти обухватају увек поједине језичке црте потпуно, без остатка. Језичке црте често и друкчије захватају делове наше земље него што то показују језичке границе дијалеката од нас одређених, тако да нам груписање језичких црта даје само релативну слику наших говора: засебним цртама ти су говори повезани каткада и друкчије, на различне начине. Како су они повезани и шта оваква или онаква веза тих црта значи, моћи ће се утврдити тек после проучавања протезања сваке важније црте у том правцу. То може показати дијалекатски атлас целокупног српскохрватског језика заснован на знатном броју језичких особина и зналачки израђен. Познато је колико су слични атласи користили развитку науке у Француској (Gilliéron), у Италији и Швајцарској (Јуд и Јаберг), у Румунији и по другим земљама.

За нас питање састављања језичког атласа има и другу страну, мада би и сам научни значај његов био довољан разлог да се његову остварењу што пре приступи. То је потреба нашег књижевног језика (наравно, подједнако, писменог и усменог). Наш књижевни језик заснован је на нашем народном језику. Од њега он води непосредно порекло у XIX в., а под његовим се сталним утицајем он отада развијао. Тако су се у њему појавиле често двојаке особине за исти појам, а каткада и тројаке. Ми смо се досада поводили

за језиком нашег великог учитеља Вука. Али савремени језик отишао је у своме стваралаштву и даље од Вука. Напоредо са Вуковим особинама почеле су се развијати и друге којима је тако исто непосредни извор народни језик оних крајева из којих је поникао и књижевни језик Вукова времена. То су такозвани дублети нашег књижевног језика. Којој би се црти могло дати првенство, може опет одлучити народни језик: оној којој је и сам народни језик дао првенство.

То не значи, наравно, да се из овог искључују и књижевници и други ствараоци у области књижевног језика. Ту питање има да реши нормативна граматика. Оно што се у књижевника најчешће употребљава, а што је творевина књижевног језика, тј. оних који тај језик стварају, већ самим тим је одлучило питање, по себи се разуме, ако те црте одговарају духу нашег језика.

Најшира област за тај посао, када се имају на уму практички циљеви којима он има да послужи, јесте наша данашња акцентуација. Ту има доста двојних и тројних начина акцентовања речи, а према њима је осетљивост образована човека велика. Да наведем који пример. Говори се напр. *плете́мо, плете́те*, а тако је писао и Вук и Даничић, а употребљава се доста често и *плѐте̄мо, плѐте̄те*. Таквих глагола има врло много. Зна се шта је старије и, како би се рекло, правилније, али се зна такође да *плѐте̄мо, плѐте̄те*, иако је новије, није никакво кварење језика, већ образовање према једнини *плѐте̄м, плѐте̄ш, плѐте̄* и 3 л. мн. *плѐтӯ*, дакле продужавање стварања новог система на основу аналогије, језичког појава који се јавља и у другим правцима. Ту имамо упрошћавање овог система облика које није противно духу нашег језика. Па ипак, како да се реши ово питање? За невољу остављено је данас да се може употребљавати и једно и друго докле се једном научном анкетом не би утврдили обими употребе једног и другог облика. Тако је у многим другим случајевима. Језички атлас ту би могао лако и дефинитивно помоћи.

Наравно, и лингвистички атлас донео би само грађу на основу које би се могле донети одлуке о заједничким облицима. У сваком случају, ми морамо бити добро и солидно обавештени.

Састављање језичког атласа захтева много пажње, познавања ствари и сналажљивости. Пре свега морају бити добро састављени упитници (квестионари). То не значи да је упитник

утолико бољи уколико има више речи, већ ако има онај материјал на основу којега се може постићи оно што се жели. Језички атласа може бити различне врсте. Уосталом ту се треба кори стити и оним што је већ досад урађено. Тако је напр. Север Поп познати дијалектолог и оснивач једног светског центра за дија лектологију у Лувену, израдио целу књигу о различним упит ницима за лингвистичке атласе и упутствима како их треба са стављати (Bibliographie des questionnaires linguistiques[1], да и н говорим о другим узорима и словенских и несловенских земаља Друга је потребна ствар имати спремне записиваче на местима Ако раније такве послове нису радили, за њих их треба оспособити То морају за тај посао бити школовани и нарочито спремни људи Напослетку, мора се тачно обележити мрежа места која треб обићи и унети у испитивање. За наше послове мрежа мора бити састављена према покрајинама за које се зна да могу дати потреба материјал. Њихов се број може увећавати или смањивати, што б се показало према потребама дотле обрађенаг материјала и обраде

Ја се надам да наша наука неће још дуго очекивати оства рење овог значајног подузећа, утолико пре што се у неким цен трима нашег научног рада тај посао већ отпочиње и што се износ све чешћа потреба да се изради и заједнички лингвистички атла свих словенских језика, за који би наш атлас био један од по требних претходних радова. Уосталом, његова би организациј могла да прихвати и остварење оног упитника који би се јави као специјална потреба свесловенског лингвистичког атласа.

А. Белић

---

[1] Изашло у Collection des publications de la Commission de l'enquê linguistique (под Comité International Permanent de Linguistes). Библиогр фије тих упитника излазиле су раније у часопису Orbis, који уређује тако Север Поп, проф. на Католичком универзитету у Лувену.

ОДРЕДБЕ САМОСТАЛНИХ РЕЧИ

Запазили смо да у последње време и неки наши педагошки часописи третирају језичка питања, нарочито уколико она стоје у вези с наставом матерњег језика у нашим школама. И то је добро. Ми се томе свакако можемо радовати. Питање је само на какав начин се то чини у неким случајевима. Па ипак се ми на томе нећемо, или бар за сада нећемо, задржавати, него ћемо се осврнути на нека питања која је потребно расправити, нарочито тамо где се она и с научне стране додирују. Једно од таквих је питање апозиције коме је посвећен чланак д-р Илије Мамузића *Апозиција у науци и настави* (Настава и васпитање бр. 4, 1956, стр. 193—200).

Ми ћемо се с Мамузићем одмах сложити да је у ово питање потребно унети више светлости. Ми му, управо, и посвећујемо ове ретке више тога ради, него што бисмо с писцем наведеног чланка хтели полемисати о ономе у чему се с њим не можемо сложити. Па ипак ћемо, још на почетку, и на овоме морати да се задржимо из принципских разлога.

Д-р И. Мамузић се јада што из досадашњих наших објашњења апозиције излази „као да нам је и данас много више стало до самих *дефиниција* и *класификација* појмова о језичким појавама него до стварног уношења деце, путем језичких осећања и посматрања, у изражајну улогу тих појава“ (нав. чланак, стр. 194). Оваквом констатацијом се чини врло рђава услуга науци у име које се то говори. Будући да давање дефиниција и потребних класификација не искључује уношење (ми сматрамо да је срећније било рећи *увођење*) деце, путем језичких осећања и посматрања (ја бих рекао *језичког осећања* и *посматрања*) у *изражајну улогу* тих појава (мислим да би боље било рећи — у разумевање тих појава), — ова нам констатација звучи као фраза, а од фраза ни у науци ни у настави нема користи. Уосталом граматика, па ни

она школска, не може избећи нити треба да избегава дефиниције, као ни класификације, тамо где су оне потребне. А када су и дефиниције и класификације допуштене у осталим научним дисциплинама: у хемији, физици, биологији, у математици, у логици, у психологији, у историји, па и у уметности, ми не схватамо ради чега би граматику требало лишити права на њих. Разумљиво је да се њима ни у уџбеницима не може претерано оперисати већ, поготову овде, треба више објашњења, више добрих примера. А нарочито у поступку извођења наставе треба од примера, преко свестраног њихова објашњења, ићи к дефиницијама. Али их ипак ни у граматици није допуштено избегавати. Колико пак у настави матерњег језика треба користити језичко осећање ученика — није потребно доказивати. Свакоме наставнику овога предмета то мора бити јасно. А што многи немају вештине да наставу изводе овим путем, неће бити кривица до граматичара, који у својим уџбеницима дају и дефиниције.

Већ смо и напред рекли како и сами осећамо да проблем апозиције треба мало више осветлити. Другим речима: и ми сматрамо да је и у школским књигама потребно дати потпуније објашњење апозиције, али не само апозиције него, у вези с њом, и потпуније објашњење атрибута и других одредаба самосталних речи. Само се поставља питање неће ли та потпунија објашњења појачати гњев оних који сматрају да језик треба учити само преко грешака које се у њему праве и неће ли и многи други, ако се та објашњења дају и у школским уџбеницима, сматрати да наше ученике треба поштедети толике опширности. Овим сам хтео рећи да узрок досадашњим непотпуним разјашњењима делова реченице на којима се овде мислим задржати треба тражити и у настојању писаца да избегну опширност уџбеника, због које им се често, каткад можда и оправдано, замера. Ја овим не мислим да се, као писац уџбеника, лично браним, али морам констатовати да писац чланка *Айозиција у науци и насшави* у њему доказује недостатке углавном мојих објашњења апозиције. Он, истина, каже да се „у хрватским граматикама појам апозиције везао за формални елеменат именице, а у српским за формални елеменат замене“ (1. с. 194), па онда говори о везивању службе апозиције за замену као највећем недостатку српске дефиниције о апозицији (стр. 196), а затим оставља остале граматичаре, па чини прву

замерку што „Стевановић сматра апозицију именским додатком који означава оно исто што и име коме се додаје“ и држи да је она „уствари друго име појма већ једанпут означеног именом уз које стоји“ да се опет окоми на то што српски граматичари (међу осталима, дакле, и Стевановић) апозицију везују за формални елеменат замене“, што је она (тј. апозиција) код њих (дакле — код свих) „замена речи“ ...„те баш замена“. У мојој се граматици з а м е н а нигде и не спомиње, него се, напротив, даје констатација које нема у другим граматикама да апозиција „као име већ означеног појма садржи њ е г о в е о с о б и н е гледане с неке друге стране“ да, као таква, „она може и изостати, јер се по већ датоме имену зна о чему је реч“ и „да се апозиција накнадно додаје ради свестранијег објашњења појма који се њом означава“. Писац чланка у Настави и васпитању, истина, није пропустио да то истакне, али као да не жели да се задржава на овоме, што је за објашњење апозиције битно, јер одмах износи замерку што ја не изводим закључак да је апозиција неопходна, него кажем, супротно, да „није неопходна“. Она, међутим, ради одређивања одређеног појма одиста и није неопходна. Да је и стилски излишна, на шта се у наведеном чланку окреће, — то, колико нам је познато, ниједан граматичар још није тврдио. А што је главно: у граматици се даје синтаксичка, а не стилска вредност синтаксичких категорија. Писац чланка у *Настави и васпитању* полази са другог становишта и кад тврди да је апозицију немогуће изоставити, па зато узима „ма који пример, рецимо први Стевановићев „*Партија, извидница народа, гледа далеко у будућност*“ (нав. чл., 196), а ми опет кажемо да је без апозиције као одредбе и у овом примеру јасно о коме појму се говори, да она ту долази уз један већ одређени појам и да, према томе, нису у праву они што сматрају да апозиција „врши исту службу коју и атрибут“ (нав. чланак, стр. 197).

И из наше дефиниције која се и у чланку цитира (а ја сам је мало пре овде поновио) јасно је да и за мене апозиција, иако означава (истичем да за мене о з н а ч а в а, а не к а з у ј е, како писац чланка тврди да сам у својој граматици рекао), исти појам који и реч на коју се односи (Са овим ћемо испоредити оно што се говори не само у нашим него и у синтаксама осталих језика, између осталих и у једној од најпознатијих граматика

савременог француског језика, где се каже: „l'apposition désigne toujours le même être, le même objet, le même fait ou la même idée que le nom qu'elle complète". — Maurice Grevisse, Le bon usage grammaire française. Paris 1955, 147)[1], — садржи особине, не једну већ више њих (то је сасвим разумљиво када се зна да је то обично именица или именичка синтагма), да и она, дакле, иде у категорију одредаба као и атрибут, али да се ипак апозиција и друге апозитивне одредбе синтаксички знатно разликују од атрибута и атрибутских одредаба уопште. Ми ћемо то ниже детаљније показати, а овде ћемо се задржати и на још једној или две замерке које нам чини писац поменутог чланка.

Он истиче да је у уџбеницима потребно доказивати оно што јест, а не оно што није. И одређеније — изрично каже: „Стевановић доноси цео параграф (442) којему је задатак да каже не шта јест, него шта није апозиција". То је заиста тачно, али ја ни сада не мислим да је то било непотребно, јер у томе параграфу, наравно пошто сам рекао шта је апозиција — ја доказујем да нису апозиције све оно што неки сматрају; да нису апозиције, рецимо, именице које означавају шире појмове од именица на које се односе у примерима типа: *Гацко ӣоље л'јеӣо ӣи си*, — да то нису ни титуле и звања итд. И зато је врло чудно како писац чланка, кад му је добро познат тај параграф, може тврдити да нигде нисам обухватио примере типа „цар Стјепан". Зар није јасно да овај пример иде у титуле, о којима сам ја баш у цитираном параграфу говорио.

Што д-р И. Мамузић сматра да је заједничка именица *цар* уз властиту именицу *Сӣјеӣан* њена апозиција, он ту није усамљен. Тога је мишљења, како је он сам истакао, био знаменити наш граматичар Томо Маретић, па и новији граматичари његове школе; тога су мишљења, углавном, врло познати француски, немачки и руски синтаксичари и синтаксичари других језика. Наше је гледиште, међутим, друкчије и ја ћу покушати да га овде образложим.

---

[1] И у другој једној такође познатој граматици савременог француског језика се констатује: „Dans l'apposition, les deux noms désignent la même chose, le même être (*Grammaire Larousse du XX-e siècle* avec la collaboration de: Félix Gaiffe, professeur à la Sorbonne et à l'Ecole Normale Supérieure de Paris ... Paris — b[e] 1936, 72).

Именице које означавају титуле и звања (између осталих и именица *цар*) уз било које властито име, тесно су везане за имена носилаца тих титула, односно звања. Писац чланка у *Настави и васпитању* се жали да му „тесно, метафорички употребљено, није ни довољно одређено ни јасно“ (стр. 200). Међутим, нешто што се накнадно додаје никада није тесно везано с оним чему се додаје. Ни апозиција, дакле, није тесно везана с именом на које се односи. А титуле и звања у примерима као што је *цар Стјепан* тесно су везане с именима њихових носилаца; титуле и звања, значи, у оваквим случајевима, ако је допуштено доказивати нешто што није, нису апозиције. За ово има и конкретнијих доказа које ћемо дати у току даљег излагања.

Д-р И. Мамузић је одиста у праву кад сматра да термин именски ствара забуну зато што се одмах помишља на сва имена (именице, придеве, заменице, бројеве) и да је због тога куд и камо бољи термин именичке одредбе. Али се, по нашем мишљењу, и овоме може претпоставити термин *одредбе самосталних речи*, јер се у функцији ових употребљавају каткад и друге речи сем именица. И ми, будући да полазимо од функција речи, зато и узимамо овај термин. А од функција полазимо и при одређивању вредности појединих синтаксичких категорија, па се због тога не можемо сложити с писцем чланка *Апозиција у науци и настави* да се код нас само декларативно говори о функционалној граматици.

Ми, баш с обзиром на функције које имају у реченици, јасно делимо апозиције од атрибута. Исто тако речи које су с формалне стране идентичне с речима у служби апозиције издвајамо у посебну синтаксичку категорију ако су функције њихове друкчије, као год што и речи које се по форми својој не разликују од атрибута такође одвајамо од ових уколико су по својим функцијама у реченици различите од њих.

Мора се, дакако, водити рачуна и о спољној страни и другим одликама појединих одредаба самосталних речи. А када све то заједно с њиховим реченичним функцијама и са јачином везе између ових и главних речи посматрамо у целини, — ми јасно видимо да има неколико међусобно различних врста тих одредаба. Према самим функцијама пак одредбе самосталних речи су или *атрибутске* или *апозитивне*.

Прве од њих, тј. атрибутске одредбе су тесно везане с речима које одређују; оне се употребљавају да одреде раније неодређене или недовољно одређене појмове. Као такве атрибутске одредбе су неопходне, а као неопходне су неодвојиво везане с главним речима уз које стоје. Најобичније од ових одредаба јесу атрибути, у чијој се служби најчешће јављају придевске речи (придеви, придевске заменице и бројеви), као у примерима:

Имао је *варошки* капут, *сељачке* чакшире и *нове* опанке. (Д. Ћосић, Далеко је сунце, 445). — Уча је уживао углед *одличног* команданта (Исто, стр. 20). — *Букова* облица тињаво је горела и цичала (Исто, стр. 31). — Један *немачки* митраљез и даље је тукао у *кућна* врата (Исто, стр. 403). — Лепа је ноћ у *моравској* долини кад месечина заспе *снежна* поља (Исто, стр. 217). — Саопштење о *смртној* пресуди као да пренерази и Павла (Исто, 181). — *Таквих* речи у *оваквим* тренуцима Павле није могао да нађе (Исто, 97). — Веровао је да му је то *најлепши* тренутак младости, па се уживљавао у *сваку* појединост (Исто, 44). — На *њиховим* лицима читало се изненађење (Исто, 25). — Постиђено погледаше *витког* младића с *детињастим* лицем (Исто, 27). — Ја само вршим *своју* дужност (Исто, 31). — Обилазио би *старије* људе и дуго с њима разговарао (Ч. Вуковић, Висине, стр. 11). — Бубњи и праска *плехана* пећ (Исто, 10). Кроз *дувански* дим и полутаму нејасно се виде две *урамљене* слике и два *омања* ћилима (Исто, 9). — Зар ће *промрзли* гласник ноћас морати да загази у Злоречицу (Исто, 7). — *Мокри* прамен косе почива на *високом бијелом* челу (Исто, 45).

Узгред ћемо напоменути (оно што је иначе врло познато) да се у служби атрибута не употребљавају само одговарајући облици придевских речи, који се у роду, броју и падежу слажу с речју што је одређују, него и именичке синтагме у облику неког падежа с предлогом или без њега, нпр.:

Младић *разбарушене косе* и *бледог лица* гледао је кроз мутно стакло. — Планински орлови *огуљених вратова* почеше се вијати небом. — Врата *од куће* се нагло отворише. — Утврђење *на брду* је било неприступачно и тешко освојиво. — Уто неко докотрља једно буре *с дрвеним обручима*, итд.

О другим одредбама атрибутског карактера говорићемо касније, а овде ћемо се, одмах иза атрибута, задржати на апозицијама, да бисмо јасније истакли разлику између једних и других. Ми, речено је већ, идемо међу оне синтаксичаре који апозиције као посебну врсту одредаба самсталних речи одређују према њиховој служби у реченици. А служба је апозиције да казивањем нових особина с неке друге стране одреди већ одређени појам чијем се имену додаје. Зато сматрамо да је тачно када се каже да апозиција означава исти појам који и име на које се односи. Несумњиво је тачно да и апозиција приписивањем особина или казивањем нечега другог о њему одређује односни појам, да уопште узев има службу сличну атрибуту, али то што је апозицији и атрибуту овде заједничко није ништа друго него служба одређивања самосталних речи, а по свему осталом се атрибути и апозиције међусобно разликују. Посебни карактер апозиције, у односу на атрибут видеће се из примера:

Џемова војска стигла је до Брусе, *древног седишта османске власти, лепог зеленог града на падинама високе планине* (И. Андрић, Проклета авлија, стр. 59). — Управник, *тврд и искусан старац*, имао је крути, класичан начин управљања (Исто, 19). — Смирна, *град лепих Гркиња*, није видела такав стас (Исто, 41). — А шта сад хоћете од мене, *несретњака, чудака, особењака и скупљача старих кључева* (Р. Маринковић, Руке, стр. 159). — Вељко Настић, *кметов син*, удари шофера каменицом у потиљак (М. Лалић, Зло прољеће, стр. 133). — У моме селу, *у овој Међи овдје*, ни сада нема ничега другог чиме би се човјек похвалио (исто, 160). — Мало касније покуља резерва мрачног лица, *сељаштво наше у дроњавим униформама* (Исто, 358). — Он мора бити као ја прави стари радикал, *адамовац* (Д. Ћосић, Корени, стр. 32). — Зар да дозволим да један полицијски зликовац, *мундирлија*, саслушава њега који је овој земљи уставе и законе кројио (Исто, 157).

Поређењем ових са напред наведеним примерима атрибута није тешко запазити да би се, изостављањем апозиције у првој реченици, рецимо, опет тачно знало докле је допрла Џемова војска и да је апозиција (не једна већ у овоме случају две) додата овде

да се њоме накнадно дâ карактеристика града уз чије име је стављена. Међутим, ако би се тако из примера: *Дуготрајна киша шкоди усевима* — изоставио атрибут, не само да не би било јасно о каквој киши је реч него би у овоме случају њоме била казана једна бесмислица да *киша шкоди усевима*. А као у овим, тако и у свим овде наведеним примерима апозиција је одредба већ одређеног, а атрибут одредба раније неодређеног појма. Значења речи које су у основи атрибута и апозиције само су једним делом иста, а другим делом су различита. Диканж[1] за *apponere* даје два значења: *dare* и *attribuere*. И у главном се може рећи да основни глагол *appono, apponere, - posui, - positum* значи: ставити поред[2], метнути на што, придати, додати; а *attribuo, attribuere, - bui, - butum* — одређивати, приписивати. Већ ова значења основних глагола, и поред делимичног подударања, јасно упућују на различите функције главних одредаба самосталних речи — апозиције и атрибута.

Дефинисање апозиције као другог имена појма чијем се имену додаје не заснива се једино на формалној страни речи које се у њеној служби употребљавају, не заснива се, наиме, једино на томе што се у њеној служби употребљавају само именице, односно именичке синтагме (а ту службу могу вршити и целе реченице). Она стварно и јесте друго име већ именованог појма, само име што означава скуп нових особина које се апозицијом, иако свакад накнадно додатом, ипак приписују једанпут именованом појму. Па и поред тога је тачно да се апозиција не употребљава ради поновног именовања дотичног појма већ, како рече др. И. Мамузић, ради казивања његових особина, односно, како бисмо ми рекли, — ради одређивања већ познатог појма с неке још непознате стране, односно са стране која се као непозната жели приказати. А именице се, уосталом, као одредбе не употребљавају само у служби апозиције него и у служби именског предиката, рецимо, с именицом као главним делом тога предиката, а, по нашем мишљењу, и у служби атрибута. И апозиције, које редовно стоје у истом падежу с именицом на коју се односе, својим обликом се не слажу у роду и броју с њом, не зато што би од ње биле не-

---

[1] Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis I.

[2] „Apposition empr. du latin *appositio*, de *apponere*, placer à côté" (Maurisse Grevisse, Le bon usage grammaire française, 147).

зависне, него што се у служби апозиције употребљавају самосталне речи, које се у томе погледу не поводе за речима од којих синтаксички зависе, као што се не поводе ни у већ истицаној предикатској служби и другим службама где су у тесној вези с речју коју одређују.

Ако се, како је то одвећ познато, у служби апозиције употребљавају именице, односно именичке синтагме, а у служби атрибута — претежно придеви (и придевске речи уопште) — то не значи да све именице употребљене уз друге именице у служби њихових одредаба треба сматрати апозицијама, као што ни сви придеви у одредбеној служби нису атрибути. Проф. А. Белић у своме делу *О језичкој природи и језичком развитку* показао је да придеви „када се употребљавају уз именице, а не значе сталну особину већ привремену и када се употребљавају уз предикате, а слажу се са именицом по роду, броју и падежу" ... „имају онај положај у језику који имају партиципи" (стр. 455). Као пример с таквом употребом придева он даје прво реченицу *Деше болесно не излази на хладноћу*. За овим наводи: *Девојка је дошла боса*, у коме везаност придева за предикат, дакле његов по фукцији прилошки карактер, доказује употребом прилога место придева у неким језицима, између осталих у пољском (стр. 456). Привременост особине појма на чије име се односи, тј. везаност те особине само за време док се врши радња у предикату дотичне реченице, не ограничава се само на одредбе субјекта већ се она може односити и на одредбе других реченичних делова за које је везана предикатова радња, на одредбе објекатске допуне, рецимо. То се види из Белићевих, на означеном месту наведених, примера: Јанко брани Владислава *мршва* и Ја сам га *жива* видео, затим из примера: Мислиш ли ме *мршва* пожалити, пожали ме док сам у животу; Мила мајко ожени ме *млада* и др., који су у школским граматикама навођени за овај, како су га једни наши граматичари (Љ. Стојановић, рецимо) називали, предикативни додатак, односно привремени атрибут (Овим га именом у својој школској синтакси зове И. Лалевић), а који би, по нашем мишљењу, најсрећније било звати *ашрибушско-йрилошком одредбом*, јер врши и службу атрибута и службу прилога у исто време.

Изразито апозитивног карактера су придеви у одредбеној служби каква је у примерима:

> Старе каменине, *угојене и тешке,* потекоше брзом струјом у низину. — *Сигурни у победу* они су с песмом на уснама умирали. — А младић, *онако збуњен,* примаче се прозору. — Ветрић, *пун мириса од пољског цвећа,* лелуја зрело, златно класје. — *Сатрвен дугим јадом и чемером,* старац суво уздахну и пође с трга. — *Бујан и још неискусан,* младић је брзо упао у сумњиве послове и дрске подвиге свога друштва и дошао у сукоб са законом. — Сурова и врлетна мајка Босна, *опора и шкрта у свему,* не да ти да се нагледаш свога најрођенијега.

Зато се ти придеве називају *апозитивима,* који се, како из наведених примера видимо, обично јављају у скуповима речи, у синтагмама, а свакако су врло ретки као појединачне речи (као у примеру: *Ти, болестан, ниси ни помишљао на то*). Они се, дакако, као и сви придеви и родом и бројем и падежом слажу с именицом на коју се односе, али би их, на основу тих формалних одлика сасвим погрешно било убрајати у атрибуте. Ови апозитиви су врло често везани за предикатову радњу, најчешће као њен узрок (Старе каменине, баш зато што су угојене и тешке, потекле су брзом струјом у низину; зато што су (они о којима је реч) сигурни били у победу—умирали су с песмом на уснама; зато што је био бујан и још неискусан, — младић је упао у сумњиве послове; зато што је био сатрвен јадом и чемером, — старац је сухо уздахнуо итд.). И с те стране посматрани, они иду у атрибутско - предикатске одредбе. Али битнија од ове јесте њихова одлика што се као одредбе накнадно додају већ одређеним појмовима, а то им даје извесну самосталност у односу на речи којима се додају. Ова одлика њихова, која им је заједничка с апозицијама, раније је запажена. Њу уз друге неке граматичаре истичу и најновији руски синтаксичари Е. И. Коротајева и Н. Н. Прокопович у великој Граматици руског језика Академије наука СССР (Том II_1, стр. 643 и даље), мада ове одредбе, као и ранији, између осталих и руски, лингвисти, полазећи од формалних елемената, — убрајају у атрибуте (рус. определения), а не у апозиције (рус. приложения). Они их издвајају као „обособленные определения", на исти начин као што и праве апозиције (обособленные приложения) одвајају од других именица у служби одредаба које немају службу апо-

зиција (l. cit., стр. 647—649), иако су и њима све ово апозиције (приложения).

Одвајање ових на известан начин самосталних одредаба од оних које су тесно везане с главним речима, тј. одвајање апозитива од атрибута, као и одвајање правих апозиција од именичких одредаба које имају положај (употребљавају се уз друге именице), али не и службу њихову, — не само да је оправдано него је у синтакси неопходно, јер како се у малопре цитираној Граматици руског језика каже: „обособленные согласованные определения выраженные именем прилагательным или причастием отличаются от соотносительных с ними необособленных определений по значению и по функции в предложении" (стр. 643), а „обособление приложений обусловлено выполнением ими *тех же* функций в предложении которыми вызывается и обособленче определений, выраженных именами прилагательными или причастиями" (стр. 647). Занимљиво је да и неки француски синтаксичари јасно истичу разлику између одредбених именица у служби где не чине целину с речју на коју се односе и од које се одвајају запетом и именица тесно везаних с речима које одређују, ма да и једне и друге убрајају у апозиције[1].

Атрибуско — прилошким одредбама с апозитивима је заједничко то што су и ови последњи најчешће ознаке временски ограничених особина, везаних за радњу предикатову, или још уже за одређени тренутак, што су и они као и прави апозитиви уствари предикати непотпуних реченица, и што су одредбе већ одређених појмова, а од ових се разликују тесном везаношћу за главне речи: Мила мајко, ожени ме *млада* значи — Мила мајко, ожени ме *док сам млад*; Ој Дунаве, мутна водо, што ти тако мутан течеш — што си тако *мутан док те гледам где течеш* итд.

У српскохрватском језику, у коме је ред речи слободан и њихов положај у реченици врло ретко има граматичке функције, — ни у случају с одредбама самосталних речи не може се говорити о тачно утврђеном месту појединих од њих, јер је, на пример, у реченици: *Човек исправан то не би учинио* — придев *исправан* као и у: *Исправан човек то не би учинио* — атрибут; и у првом

[1] G. Cayrou — P. Laurent — Mlle J. Lods, Le français d'aujourd'hui. Paris, Ve 1949, 323—324.

и у другом случају ова реченица значи: *Човек који је исправан то не би учинио*, као што у познатом стиху са придевом у атрибутско-прилошкој служби: *Срдит Марко низ Косово језди*, где одредба стоји испред главне речи — она опет има временски ограничен карактер. Ипак се може говорити о неупоредиво чешћој употреби атрибута испред именице и о чешћој употреби атрибутско-прилошке одредбе иза ње.

И праве апозиције, тј. апозиције које су то несумњиво, за све граматичаре, такође обично (али не увек) стоје иза речи на које се односе. А и природно је што, када се узимају као накнадно додате одредбе, стоје иза речи којима се додају. Н. Н. Прокопович у цитираној великој граматици Академије СССР каже само за апозиције уз личне заменице да долазе иза главних речи[1] сем у случајевима када „садрже у себи квантитативну карактеристику или нијансу узрочног значења“, у коме случају се „могу налазити испред заменица што их одређују“ (в. на истом месту). Међутим, примери А. А. Шахматова[2] које он у својој синтакси руског језика даје за апозицију-постпозицију говоре о обичном положају правих апозиција иза речи које одређују. И у српскохрватском такође једино апозиције које садрже привремене карактеристике, обично узрочног значења, везане за вршење радње у реченици могу стајати и обично стоје испред главних речи, као у примеру: *Вредан и исправан службеник, Марко је уживао опште симпатије целог колектива*. У другим случајевима, место апозиције у нашем језику је обично иза речи коју одређује. То потврђују сви примери које смо напред за ову одредбу навели. Али ова мање-више формална страна њена овде није битна. За нас су, управо, синтаксички моменти, тј. функције појединих реченичних делова и њихов однос према другим деловима реченице, стварна веза и јачина везе између њих и речи које одређују — мерило према коме утврђујемо карактер појединих врста одредаба самосталних речи и разлике међу њима.

Посебни карактер и битне разлике између двеју основних група одредаба самосталних речи, између атрибутских и апози-

---

[1] Грамматика русского языка. Том II, Синтаксис, часть первая. Москва 1954, стр. 557.

[2] А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка I. Ленинград 1925, стр. 277.

тивних одредаба, наиме, за све су синтаксичаре колико несумњиви толико и лако уочљиви. Али су граматичари још од давнина разлике између њих везивали за формалне одлике њихових ознака, тј. за речи којима се оне претежно казују, атрибутске одредбе за придеве а апозитивне за именице. И као што су се у лингвистичкој науци занемаривале посебне функције придевских речи у апозитивној служби о којој смо већ говорили, на исти начин многи граматичари до данашњег дана сваку именицу уз другу именицу сматрају њеном апозицијом. Тако су за једнога од најзначајнијих компаративиста индоевропских језика К. Бругмана апозиције и именице које стоје поред других именица и одређују их, као у примерима: gr. Ζεὺς Πατήρ, lat. Arabia terra, mulier ancilla, nhd. Prinz Eugen, aksl. člověkъ grěšьnikъ, russ. bojarin-knjaz' и сл.[1] И граматичари немачког језика све именице у служби одређивања других именица, без обзира на разлике у природи одредбе и друге различите моменте, такође сматрају апозицијама. Поред осталих и познати синтаксичар Ото Бехагел, који у својој великој историској синтакси немачког језика опширно говори о апозициским групама[2] као примере за ове даје не само:

> Geh in die Post, das grosse Haus links; König Sigismund, ein Katolik; Rom, die Hauptstadt der Welt; für uns Kinder, eine jüngere Schwester und mich; mit Vermeldung, dass sie, die unmenschliche Mutter sie, das Töchterlein, diesem habe versprochen, —

већ и:

> Ritter Pontus, Jungfrau Cölestina, Kaiser Wilhelm, ein stadt Ninive, da inne ist ein berc Ethna, Mars der planet; das Regiment Fouquet, das Hotel Markwart и сл.

И у напред цитираној граматици савременог француског језика поред најтипичнијих примера типа: le lion, terreur des forêts; Cicéron, l'orateur romain — за апозицију се наводс и примери: un enfant prodige, le philosophe Platon dame mouche, sultan

[1] Karl Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg 1904, 636.

[2] Otto Behaghel, Deutsche Syntax eine geschichtliche Darstellung. Band III Die Satzgebilde. Heidelberg 1928, 412—429.

léopard[1] и сл. Једнако су апозиције и за колектив аутора друге такође познате граматике француског језика одредбе какве имамо у тамо наведеним примерима: Capitaine Renard, maître Corbeau, le maréchal Foch итд.[2]

Руски синтаксичари, да се најзад још на њима задржимо, такође сматрају за апозицију сваку „одредбу која се изражава именицом и слаже у падежу с речју коју одређује". Дословно овако се апозиција дефинише у великој граматици Академије наука СССР.[3] А Шахматов,[4] свакако један од најпознатијих руских синтаксичара и синтаксичара уопште каже „приложение это то зависимое слово, которым в форме существительного означается свойство-качество или родовой признак господствующего слова".

Ово говоре не само наведене дефиниције него и цело доста опширно разлагање о апозицији и у једној и другој синтакси руског језика, каогод и у њима дати примери. Међу тим примерима за апозиције налазимо код Шахматова[5]

— поред:

А он, бестия, меня уверяет. — Эго вторая жена, красавица, умница... вышла за него когда он уже был стар. — Пошел домой, я не хочу с тобой, скотом, ехать. — Окружили нас, голубчиков, со всех сторон на заводском дворе. — Лёгкие судороги — признак силного чувства пробежали по его широким губам. — Оба отличные математики, они сверх службы... давали уроки.

— и:

дерево бук, *город* Москва, *река* Днепр, *село* Каменка, *граф* Ростопчин, учительница Фролова; Николай Ростов, Иван Андреевич, Мария Николаевна; старикашка-извозчик, невеста-девушка и сл.;

а у Синтакси Академије наука СССР[6] —

---

[1] Maurisse Grevisse, Le bon usage grammaire française (sixième edition). Paris 1955, str. 147.

[2] Grammaire Larousse du XXe siecle. Paris (6e), 1936, 71.

[3] Грамматика русского языка II₁. Москва 1954, 553

[4] А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка. Ленинград 1925, стр. 272.

[5] А. А. Шахматов, op. cit., 273—277.

[6] Нав. дело, стр. 553—557.

поред:

— Мы пошли на вал, возвышение образованное природой и укрепленное частоколом. — Дежурный в чистой куртке, нарядный, молодцеватый мальчик с метлой в руке встретил входивших. — В это время входила к нему в кабинет барыня, жена управляющего казенной палаты. — Человек партии, я признаю только суд моей партии. —

и:

— И вот приходит в башню ту, где скрыл царевну — *красоту*. — Сокрушила *злодейка* жена. — Ти меня загубил со своими сыновями — разбойниками.

И многи други исто тако значајни синтаксичари разних језика на исти начин апозицијом сматрају сваку именицу употребљену у служби одређивања друге именице и у истом падежу с њом. Управо, бар колико је нама познато, у науци о језику уопште апозиција је само тако схватана. Једино се код нас у Београду учи да је обим апозиције знатно ужи. Проф. А. Белић у својим универзитетским предавањима је истицао да именице што се као ознаке ширих појмова употребљавају уз друге именице које казују уже појмове иако имају њихово место ипак нису апозиције. Исто тако и писци школских граматика, прво Љуб. Стојановић, а затим и други — све до најновијих, за апозиције држе само именице које се као друго име истог појма у истом падежу додају главним речима ради њихова одређивања према раније неизреченим особинама. То је већ истакнуто и подвргнуто критици у Мамузићеву чланку *Айозиција у науци и насшави*. То се такође констатује и у чланку проф. Ј. Вуковића *О йонеким йишањима наше грамашике* (Књижевност и језик 1956, бр. 6—7, стр. 297—309), где се он критички осврће на неколика граматичка питања, о којима ћу ја, због нешто друкчијег мишљења о некима од њих, говорити на другом месту. Што се пак питања апозиције тиче ми углавном на њу подједнако гледамо. Одбацујући његово сврставање апозиција у допуне и приписивање осталим именицама у њихову положају а друкчијој служби делимично допунски карактер, што се апсолутно не може прихватити, ја се у осталоме овде с њим слажем, јер он, по моме мишљењу, сасвим тачно каже да су именице с местом апозиције

какве имамо у примерима: *ријека Неретва, ученик Иван Павловић* и сл. више атрибутског карактера.

Оне, доиста, у служби именовања особине и ранга (титуле и звања) који имају појмови уз чија имена стоје и у служби означавања врсте и рода коме односни појмови припадају, и нису ништа друго до атрибути, како нам, између осталих, потврђују примери:

Гледа га љубопитно, као што се обично гледају *странци* пролазници (Св. Ранковић, Порушени идеали — Српски писци, стр. 127). — За њим Арсеније са пет великих кеса *литрењача* (Исто, 181). — Ухвати ме иза затиљка за кошуљу *конопљачу* (А. Ковачић, У регистратури, 17). — Затим отскочи кано да га је ујела *отровница* змија (Исто, 55). — Постаде сада мужић *пузавац*, коме се сва брига живота претвори само у то (Исто, 83). — Он сори на људе *неправеднике* (Исто 99). — Ивица, Ивица! — ускликну регби усхићеним гласом дјевојка — *Сиротан* Ивица! (Исто, 123). — Истура ноћу људе *појединце* (И. Андрић, Проклета авлија, стр. 11). — Међу њима има Турака *избеглица* из Србије (Исто, 103). — Тако човек *странац* има стално осећање да је негде на неком ђаволском острву (Исто, 15). — Ту се виде трагови уске стазе кроз *целац* снег (Исто, 5). — А оне двије сестре *сиротице*, због чега оне (Р. Маринковић, Руке, 249). — И смјешка се грозно и безнадно као човјек *очајник* што сједи на дну свог властитог живота (Исто, 135). — Већ је изум праћке оборио *дива* Голијата, и *жгољу* чобанина учинио краљем (Исто, 140). — А дирљива ријеч... само потсјећа мајке *старице* у црнини (Исто, 140). — Мени је само зачудо како овај наш *вранац* коњиц из коморе не проговори (Б. Ћопић, Доживљаји Николетине Бурсаћа, 73). — Лице му дође кисело као да је загризао јабуку *дивљаку* (Исто, 87).

— Тако нешто читао му је *великошколац* Вукашин (Д. Ћосић, Корени, стр. 203). — Не бих могла да живим с овим сељацима рече *бабица* Роза (Исто, 230). — Кад дође *господин* капетан сви ће они на мене да пруже прст (Исто, 116). — Бајазит је рођен... од мајке *ропкиње* (И. Андрић, Проклета авлија, 159). — Десило се да је у пролазу угледао девојку

Гркињу (Исто, 43). — *Река* Сава пловна је до Сиска[1]. — Гацко *йоље*, л'јепо ти си! — Дрино *водо*, племенита мећо! — Дјевојка је јечам *жишо* клела. — Воз нешто дуже стаје само у Лапову *селу*. — Рођен је у *варошици* Прњавору итд.

Ови се примери очевидно ни по чему не разликују од оних што их поједини синтаксичари страних језика дају међу примерима за апозиције, какви су: рус.: *злодейка* — жена, *сшарикашка* — извозчик, *дерево* бук, *город* Москва, *граф* Ростопчин, *учишельница* Фролова; фр.: un enfant *prodige*, *le philosophe* Platon, *le maréchal* Foch; нем. *Kaiser* Wilhelm, ein *Stadt* Ninive, Mars der *Planet*; лат.: mulier ancilla; стсл. чловѣкъ *грѣшьникъ*.

А у свим овим и њима сличним примерима из наших и страних језика означене именице нису употребљене у служби апозиције већ у служби атрибута. Ни за кога сигурно није спорно да *сшранци* пролазници, кеса *лишрењача*, кошуља *конойљача*, *ошровница* змија, људи *нейраведници*, *сирошан* Ивица, Турци *избеглице*, човек *сшранац*, *целац* снег, човек *очајник*, *жгоља* чобанин, јабука *дивљака*, значе исто што и: *сшрани* пролазници, кеса *од лишре*, *конойљана* кошуља, *ошровна* змија, *сироши* Ивица, *избегли* Турци, *сшран* човек, *цели* снег, *очајан* човек, *жгољави* чобанин и *дивља* јабука. На исти начин и: злодейка жена (жена зликовац) значи *зликовачка* жена, старикашка извозчик (старчић фијакерист) — *сшари* фијакерист, un enfant *prodige* (дете чудо) — *чудесно* дете, чловѣкъ грѣшьникъ — *грешан* човек итд.

У посве истој атрибутској служби употребљене су означене именице *великошколац* (у *великошколац* Вукашин; исп. с овим синтагму *ђак великошколац* која се, не мењајући значење, може означити синтагмом *ђак велике школе*, дакле — у облику с квалитативним генитивом место придева), *ройкиња* (у мајка *ройкиња* једнако је мајка *у ройском йоложају*), *Гркиња* (у синтагми *жена Гркиња*) са жена *грчког йорекла*. Да се именице у оваквим случајевима употребљавају у истој (атрибутској) функцији потврђују речи пољског научника: „Одредба именице је пре свега придев, придевска заменица или број, а тада таква одредба црте, броја или реда... назива се додатак, напр. *добар човек*, *ша књига*, *шрећи дан*

[1] Овај и даљи примери узети су из појединих граматика и разговорног језика.

и сл. У истој функцији јавља се и именица у истом падежу у коме стоји и члан који се одређује ... *Jan król; król Jan.*“[1]

Заједничке именице уз властита географска имена (типа *река* Сава, *село* Степанчиково и сл.) у српскохрватском језику се најчешће употребљавају у стиховима (исп. примере:

Дрино *водо*, племенита међо. —
Девојка је јечам *жито* клела. —
Ти не куни Сријем *земљу* равну и сл.) —

очевидно да се речју с потребним бројем слогова попуни стих или из другог ког метричко-ритамског разлога. А када би се оне само зато употребљавале не би се могло рећи да имају и синтаксичку функцију. Али у случајевима какав је у примерима: Воз стаје у Лапову *селу* и Родио се у *варошици* Прњавору, заједничке именице *село* и *варошица* употребљене су као потребне ознаке: у првом случају да се одреди да воз стаје у Лапову селу, а не у Лапову варошици, а у другом: да се дотично лице родило у варошици, а не у селу Прњавору, именице су, дакле, употребљене да одреде неодређене појмове, а то је служба атрибута, а не апозиције. Уосталом, ништа није ново ни необично да се једне речи употребљавају у служби других, да се, између осталог, именице употребљавају у служби придева. А сасвим је оправдано да се при синтаксичкој класификацији речи сврставају према њиховим функцијама. То је управо и једино правилно. Оправдано је, дакле, и правилно именице уз друге именице у служби придева сврстати међу атрибутске одредбе. Питање је само којим их именом ту звати. Да ли их једноставно звати атрибутима, како то њихова служба у реченици налаже, или онако како смо их ми досад у својим предавањима звали и како их је ту скоро Ј. Вуковић у своме напред поменутом чланку назвао — *атрибутским апозицијама*. Овај термин за њих није најсрећнији зато што их ставља у синтаксичку категорију којој не припадају, ставља их ипак у апозиције,

---

[1] У пољском оригиналу: „Określeniem rzeczownika bywa przedewszystkiem przymiotnik, przymiotnikowy zaimek lub liczebnik, a wtedy takie określenie cechy liczby, lub porządku (...) nazywa się przydawką np. *dobry człowiek, ta książka, trzeci dzień*, itp. W tejże funkcji ukazuje się i rzeczownik w tymże przypadku, w którym stoi i człon utożsamiający...: *Jan król; król Jan.*“ (T. Benni, J. Łoś, K. Nitsch, J. Rozwadowski, H. Ułaszyn, Gramatyka języka polskiego, w Krakowie 1923, 379.

а оне то, како смо видели, нису. Нама се чини да би за њих аналого термину апозитив (за придевске речи у служби апозиције), најбоље одговарао назив *атрибутив* (категорија именица у служби атрибута). Овоме термину могло би се приговорити једино због тога што се он у неким језицима сасвим другог система употребљава као назив *за један* придевски падеж. Али, најзад, није тако ни важно какав ћемо термин за њих узети, него је од значаја утврдити да су оне синтаксички посебног карактера и да их свакако треба разликовати од апозиција. Оне су, за разлику од апозиција, тесно везане за имена уз која стоје, оне се употребљавају да та имена, као раније неодређена, одреде, па зато и кажемо да имају атрибутску службу. Апозиције, међутим, иако зависне од главних речи чине извесну целину за себе, као такве се накнадно додају тим речима да их одреде по неким новим особинама које се баш апозицијама казују. Зато апозиције имају и своју посебну интонацију, као што их имају и апозитиви[1]. По тој интонацији оне се у говору разликују од атрибута, а, дакако, и од атрибутски употребљених именица. У писању се пак апозиције — будући да и у односу на главну реч претстављају извесну целину за себе и да се као таква целина накнадно додају речима ради новог одређивања већ одређених појмова које те речи означавају — редовно одвајају запетама. Ово је, с једне стране, доказ колико су у заблуди они што разлику између атрибута и апозиције објашњавају одредбеним односом атрибута према главним речима, а допунским односом апозиција према њима. Та одвећ је познато да су допуне и функционално и по интонацији врло тесно везане за управне (главне) речи и да се као такве никада никаквим знаком не одвајају од ових. Потсећамо само како би било бесмислено запетом одвојити објекат у акузативу, рецимо, или назив оруђа или име појма коме је што намењено, или појма од кога нешто потиче од управног глагола.

С друге стране, није тешко доказати неоправданост констатације неких граматичара да апозиције треба одвајати запетом само кад стоје иза главне речи. Апозиције се, мислим праве апо-

[1] Овде поново скрећемо пажњу на разликовање тзв. „обособленных" атрибута (определения) и апозиција (приложения) од „необособленных" код Е. И. Коротајеве и Н. Н. Прокоповича. (Грамматика русского языка Академии Наук СССР, Том II$_1$, стр. 642—649).

зиције, и када стоје испред главних именица овдајају запетама. Нико, сигурно, не може спорити да у реченици: *Вредан и сналажљив мајстор, он је ускоро дошао до лепе зараде* — запета иза синтагме *вредан и сналажљив мајстор* није сасвим на месту, а још мање да та синтагма овде није апозиција уз личну заменицу *он*. Именице пак у одредбеној служби атрибута, које су такође убрајане у апозиције, а за које ми кажемо да то нису — не одвајају се запетама ни када дођу иза главних речи, колико ни када стоје испред њих. Довољно је само погледати у напред наведене примере са: *јабуком дивљаком, кошуљом конопљачом, кесом литрењачом, људима неправедницима, мајком старицом, сестром сиротицом, човјеком очајником, Лаповом селом, Гацким пољем* и др., у којима одредбена именица долази иза оне што је одређује, — и одмах ће бити јасно да су одредбена и главна именица у тесној међусобној вези исто онако као кад одредбена стоји испред главне (као у примерима типа: *јединац син, жгоља чобанин, варош Прњавор, цича зима* и сл. Зато се оне ни у првом, ни у другом случају, у писању не одвајају запетама.

Сасвим друкчије ствар стоји с титулама (и звањима), рецимо, када долазе иза имена њихових носилаца. Оне се онда, то се с разлогом истиче у многим језичким приручницима где се говори о интерпункцији, — редовно одвајају запетом од именица иза којих долазе. Али ово не само зато, и уопште не зато што долазе иза речи којих су одредбе, него што оне ту имају карактер апозиција. То потврђују и примери из Граматике загребачког ауторског колектива Брабец—Храсте—Живковић: (*Иван Павловић, ученик* IX *гимназије,* истиче се марљивошћу: Кандидирали су: *Звонко Милуш, студент, Бранко Бакран, радник, Мате Шимуњић, намјештеник*; в. стр. 185—186 II изд. од 1954.) и они што су дати у граматици потписаног (Н. Н., *судија среског суда,* извршио је увиђај на лицу места; Милош Милошевић, *правни референт,* водио је записник; књигу је написао Ненад Ненадовић, *професор универзитета,* а предговор је дао Јанко Јанковић, *академик*; в. III изд. од 1957, стр. 276). У сваком посебном случају лица иза чијих имена тако стоје њихова занимања дају се као одређена, а називи њихових занимања везани за појмове носилаца — означавају те појмове. Она су у томе циљу накнадно додата именицама које одређују, и зато су то апозиције. Међутим, назив зани-

мања стavља се испред главног имена да се одреди о којем од више лица с тим именом се говори; *ученик Иван Павловић* значи — онај Иван Павловић који је ученик (а не неки други); назив занимања је овде употребљен да одреди још неодређено лице. У тој, сада атрибутској, функцији тесно је везан с именом које одређује и зато се, наравно, од њега не одваја запетом.

Што се у извесним случајевима за дани тренутак и самом употребом имена, односно презимена, тачно зна о коме је лицу реч, што је, хтео сам рећи, то лице одређено и без стављања титуле или занимања уз његово име, као у случају са *Претседник Ајзенхауер* или *Премијер Булгањин* — то је нешто сасвим друго. Овде је титула постала скоро саставни део имена. Зато је с њим тесно везана, па се, разумљиво је, не одваја запетом од њега. А што је главно, она за случај кад се и без титуле тачно зна о коме лицу је реч, ништа ново не каже, па је и по томе јасно да није и не може бити апозиција, већ као и титуле чија је служба да прецизирају на које се од више лица с истим именом мисли иде у атрибутске одредбе.

М. Стевановић

ОТКУДА ФИЛИПУ ВИШЊИЋУ ПРЕЗИМЕ *ВИШЊИЋ*

У свом делу *Филий Вишњић—Песник буне* (Београд, Просвета, 1956), М. Панић - Суреп наводи (стр. 10) да се отац Филипа Вишњића звао Ђорђе Вилић, кога су у селу звали Стојаном, а његову жену Марију—Вишњом. Њихова сина Филипа „прозваће Вишњићем (ни Вилићем, ни Ђорђевићем, ни Стојановићем!)".

Писац није дао никакво објашњење откуда је Филип назван Вишњићем по мајчином надимку, а то остаје нејасно многим читаоцима. С обзиром на личност Филипа Вишњића, покушаћемо да то укратко објаснимо, не упуштајући се дубље и потање у ово питање, тј. у питање о постанку презимена уопште.

Уствари, одговор на ово питање дао је још Вук. У свом Рјечнику, код речи *йрезиме*, он вели: „У Црној Гори и Херцеговини народ има презимена којима се породице позивају од кољена на кољено као и у осталој Европи; у Србији пак тога обичаја до нашег времена није било, него се сваки позивао по своме оцу додавши очиноме крштеноме имену *овић* или *евић*, код имена која се свршавају на *је* и *о* само *вић*, а код онијех која се свршавају на *а* само *ић*, н. п. *Мил(ов)ановић*, *Милошевић*, *Милојевић*, *Ранковић*, *Милетић* (и то је значило: *син Милованов*, *Милошев*, *Милојев*, *Ранков*, *Милетин*); ако ли је коме отац умро прије матере он се позивао по матери додавши материноме крштеном имену мјесто *а ић*, н. п. *Ружић*, *Смиљанић*, *Перуничић*, *Станић*, *Недић*, *Вишњић*, *Бојанић* (и то је опет значило: син *Ружин*, *Смиљанин* и т. д.)".

Сем у Србији, и у неким другим крајевима наше земље постојао је обичај, па негде још и данас постоји, на пр. у Васојевићима, да се деца кад им отац рано умре тј. док су још мања, не зову по очеву већ по мајчину имену. Ако се отац звао Милош, а мајка Лепосава, онда ће њихову децу, после очеве смрти, звати по мајци, на пр. Вукашин Лепосавин, Милица Лепосавина, а

доцније, без обзира на раније породично презиме, прозваће се *Лепосавић*. То се дешавало чак и када су оцеви били истакнуте личности, као и када је породица, братство или племе, који су имали заједничко презиме, били чувени. Тако се на пр. у познатом братству Бакића (Васојевићи, село Забрђе, близу Андријевице) један њихов огранак назвао Видић по мајци Види, а у другом братству Лакићевић (село Присоја) један њихов огранак звао се Миленић по мајци Милени.

По мајци изведено презиме није увек остајало за доцније потомство, већ некипут само у оквиру дотичног места или племена јер је у администрацији (књиге рођених, општина) завођено шире презиме, а понегде су и сами носиоци таквог презимена доцније хтели да даље задрже старије или познатије презиме.

Жене које су се после мужевљеве смрти истакле у мучној борби за опстанак, које би сачувале имање и одгајиле децу, или оне које су биле сиромашне и у свему оскудне, па су својим рукама и напорним радом подигле своју породицу („на преслици и десници руци"), биле су нарочито цењене; за њих се у народу често каже: то није жена, то је човек, то је човек жена (М. Глишић каже: муж жена). У ређим случајевима жене су за време Турака светиле своје мужеве, па се после тога селиле у друго место. Али без обзира на личну вредност удовице по њену имену називана су не само деца него и кућа и имање (у Васојевићима се на пр. каже: идем ка Лепосавиној кући, купио сам ливаду од Лепосаве и сл.). Жена је дакле постајала старешина породице са свим правима свога умрлог или погинулог мужа: деца, кућа и имање су називани по њој.

Ако се удовица преудала и повела са собом дете из првог брака („довоче", „доводак"), онда се оно утолико пре звало по њој. Тако се Сока, прабаба Сокића из Ивањице, доселила из Санџака (околина Нове Вароши), после погибије свога мужа који се звао Матијевић, на село Кушиће са својим сином Милосавом, који се прозвао Сокићем. На гробу своје мајке он је написао: Сока Матијевић.

На основу онога што је рекао Вук као и на основу овог кратког излагања јасно је да је тако било и с Филипом, сином Ђорђа Вилића, кога су после очеве смрти звали Филип Вишњин, па затим Филип Вишњић.

Број презимена која се изводе од женског имена није мали у нашем народу. Навешћемо неколико од њих (у загради је женско име од кога је изведено презиме):

Анђелић (Анђелија), Анђић (Анђа), Аничић (Аница), Боричић (Борика, придев је у дијалекту Борикин и Боричин), Великић (Велика), Видић (Вида), Вишњић (Вишња), Вуканић (Вукана), Грозданић (Гроздана), Данић (Дана), Даничић (Даница), Деспић (Деспа), Дмитрић (Дмитра), Достанић (Достана), Дуњић (Дуња), Ђукнић (Ђукна), Загорчић (Загорка), Златић (Злата, Златија), Иванић (Ивана), Иконић (Иконија), Инђић (Инђа, Инђија), Јањић (Јања), Јеврић (Јевра), Јеленић (Јелена), Јеличић (Јелица), Јованић (Јована), Катић (Ката), Красић (Краса), Лилић (Лила), Љубичић (Љубица), Мандић (Манда), Маргитић (Маргита), Марић (Мара, Марија), Маричић (Марица), Марнић (Марна), Милунић (Милуна), Миљанић (Миљана), Мирић (Мира), Митрић (Митра), Настић (Наста), Недић (Неда), Ојданић (Ојдана), Па́вић (Па́ва, м. име Па̀вић), Пелагић (Пелагија), Петрић (Петра), Планић (Плана), Полексић (Полексија), Радић (Ра́да, м. име Ра̀дић и Радич), Радојкић (Радојка), Ракић (Рака), Ранчић (Ранка), Ризнић (Ри̏зна), Росандић (Росанда), Росић (Ро́са), Роснић (Росна), Сандић (Санда), Сарић (Сара), Синђић (Синђа), Синђелић (Синђелија), Смиљанић (Смиљана), Сокић (Сока), Стакић (Стака), Станић (Стана, Станија), Станисавић (Станисава), Станичић (Станица), Станчић (Станка), Станојчић (Станојка), Стојанић (Стојана), Стојић (Стоја), Стојнић (Стојна), Тањић (Тања), Танкосић (Танкосава), Тодорић (Тодора), Христић (Христа).

У својој расправи „О народним именима у Хрвата и Срба“,[1] Т. Маретић каже да се данас као права презимена осећају и речи које су у почетку биле права правцита имена, на пр. Антић, Јовић, Симић, Јованић, Петричић, Милетић итд. Ове су речи, према писцу, могле добити значење презимена „јер се народ дао завести оним *-ић*, које стоји на крају у тих ријечи као и у правих презимена на пр. *Јовановић*“. Затим мало даље наставља:

„Чудно би се могло кому чинити, како је то, да народ твори и од женских имена нова на *ић*, на пр. *Анић*, *Катић*, *Мандић*,

[1] Рад JAZU, LXXXI, XV, 90 (1886).

Зоричић, од *Ана*, *Ката*, *Манда*, *Зорица*. Тај ћемо појав лако разумјети, ако помислимо ово: наш народ уопће настоји, да према мушким именима створи колико је могуће слична женска. На пр. *Му̀лач* поред *Му̀лана*, *Ра̏дул* поред *Ра̏дула*, *Ста́нко* поред *Ста̑нка*, *Ву̀кан* поред *Ву̀кана* итд. Особито се лијепо види та тежња код кршћанских имена, гдје је наш народ према мушкоме имену начинио женско или обратно не питајући имала или немала црква тога свеца или светицу. Н. пр. *Кузман* и *Кузмана*, *Лазар* и *Лазара*, *Манојло* и *Манојла*, *Јаћим* и *Јаћима*, *Јаков* и *Јакова*, *Василије* и *Василија*. Обрнути примјери, гдје је мушко према женскоме, јесу: *Корун* према *Коруна*, *Маргит* према *Маргита*, или *Маргарита*. Сада нам је дакле јасно, да народу није задавало никакве тешкоће начинити имена *Анић*, *Катић* итд. према *Јовић*, *Петрић* итд. Само се по себи разумије, да су *Анић*, *Катић* изнајприје била права имена истом касније су постала презимена као *Јовић*, *Петрић*, итд. Име н. пр. *Анић* давало се мушком чељадету као н. пр. *Кузмана* женскоме.“

Овакво тумачење о постајању презимена изведених од женских имена не може се потпуно прихватити, или не бар за сва презимена. Тако на пр. у Ак. Рј. за презиме *Анић* каже се да се јавља (по мајци *Ани*) од XV в., *Катић* (по мајци *Кати*) од XVI века, *Даничић* (по мајци *Даници*) од XVI века.

Полазећи од основног значења наших презимена која се завршавају на *-овић* (*-евић*)[1], Маретић каже да има таквих која су постала само наставком *-ић* (на пр. *Јованић*) и да су она у прво време вероватно значила само деминутив (мали или млади *Јован*), Он тако изводи и презиме *Перић*, *Симић* (деминутив од: *Перо*. *Симо*), па и презимена *Анић*, *Катић*... Затим, за презиме *Анђелић* вели да оно, сем од женског имена *Анђелија*, може бити изведено од Анђелић (дем. од анђео), презиме *Видић*, може бити изведено од мушког имена *Вид* (дем *Вид-ић*) и од женског *Вида*. У Ак. Рј., откако је постао његов редактор Т. Маретић, наводи се за многа презимена да могу постати и од мушког и од женског имена.

---

[1] Јовановић значи син Јованов и за ту посесивност био је довољан придевски наставак *-ов* или *-ев*, али је додат суфикс *-ић* који означава деминутив, па је тако у прво време и значило презиме Јовановић — мали или млади Јованов син.

Ни ово тврђење Т. Маретића не може се усвојити, или бар не за презимена неких крајева наше земље, јер се у тим крајевима сва презимена од именица мушког и женског рода на *а* изводе наставком *-ић*:

Алексић (Алекса), Алемпић (Алемпија), Бојчетић (Бојчета), Вукотић (Вукота), Вулетић (Вулета), Вучетић (Вучета), Грубешић (Грубеша), Драгишић (Драгиша), Дукић (Дӯка), Животић (Живота), Завишић (Завиша), Зарић (Зарија), Илић (Илија), Јеремић (Јеремија), Јеротић (Јеротија), Каичић (Каица), Љубишић (Љубиша), Малишић (Малиша), Маркишић (Маркиша), Микетић (Микета), Милетић (Милета), Милић (Милија), Мушикић (Мушика), Никшић (Никша), Остојић (Остоја), Перишић (Периша), Петронић (Петронија), Плавшић (Плавша), Пунишић (Пуниша), Радетић (Радета), Радоњић (Радоња), Рајчетић (Рајчета), Рељић (Реља), Синишић (Синиша), Срђић (Срђа), Станишић (Станиша), Стојшић (Стојша), Страхињић (Страхиња), Тадић (Тадија), Тимотић (Тимотија), Угљешић (Угљеша), Угричић (Угрица) итд.

Презимена изведена од женских имена поменута су раније.

У крајевима где се говори јужним дијалектом хипокористици се од неких мушких имена, као што је познато, завршавају на *о*, а у крајевима источног дијалекта на *а:* Анто и Анта, Арсо и Арса, Ацо и Аца, Бајо и Баја, Бешо и Беша, Блажо и Блажа, Божо и Божа, Бојо и Боја, Васо и Васа, Весо и Веса, Гавро и Гавра, Гајо и Гаја, Глишо и Глиша, Гошо и Гоша, Грго и Грга, Дабо и Даба, До́бро и Добра, Драго и Драга, Дражо и Дража, Дујо и Дуја, Ђоко и Ђока, Ђуро и Ђура, Жико и Жика, Жујо и Жуја, Зако и Зака, Заро и Зара, Иво и Ива, Игњо и Игња, Ико и Ика, Исо и Иса, Јашо и Јаша, Јевто и Јевта, Јездо и Језда, Јешо и Јеша, Којо и Која, Косто и Коста, Кочо и Коча, Крсто и Крста, Лако и Лака, Мајо и Маја, Максо и Макса, Мато и Мата, Машо и Маша, Мијо и Мија, Мило и Мила, Мимо и Мима, Мито и Мита, Мићо и Мића, Мишо и Миша, Мојо и Моја, Нешо и Неша, Нико и Ника, Нино и Нина, Ново и Нова, Панто и Панта, Пејо и Пеја, Перо и Пера, Пешо и Пеша, Радо и Рада, Рајо и Раја, Рако и Рака, Рашо и Раша, Ристо и Риста, Саво и Сава, Симо и Сима, Спасо и Спаса, Србо и Срба, Срето и Срета, Срећо и Срећа, Стијепо (Стјепо, Шћепо) и Степа,

Стојо и Стоја, Стоко и Стока, Ташо и Таша, Тешо и Теша, Томо и Тома, Тошо и Тоша, Тришо и Триша, Ћиро и Ћира, Ћосо и Ћоса, Цвејо и Цвеја, Цвијо и Цвија итд.

Презимена изведена од ових имена су различита: Арсовић и Арсић, Божовић и Божић, Глишовић и Глишић, Драговић и Драгић, Јевтовић и Јевтић, Машовић и Машић, Мишовић и Мишић, Пантовић и Пантић, Перовић и Перић, Рашовић и Рашић, итд. Док би многа презимена била изведена у источном дијалекту од мушких имена (на пр. Васић, Перић, Ракић итд.), дотле би та иста презимена била изведена од женских имена у јужном дијалекту (Васа, Пера, Рака итд. у јужном дијалекту су имена жена). Исто тако је и презиме *Видић* у јужном дијалекту изведено од женског имена *Вида*, а од *Вид* (Видо, Виде) презиме *Видовић*, а за презиме *Анђелић* речено ми је са два различита места (из Србије и Црне Горе) да то презиме потиче од имена Анђелија.

Колико се мора водити рачуна о времену, месту и дијалекту при закључивању о постанку неких презимена навешћемо следеће.

У Васојевићима за нека мушка имена одмила постоје дублети који се разликују или само акцентом или наставком и акцентом: Бéро и Бȅра, Бéшо и Бȅша, Вýко и Вȕка, Вýле и Вȕла, Грýјо и Грȕја, Дéдо и Дȅда, Ђéко и Ђȅка, Ђóко и Ђȍка, Ђóшо и Ђȍша, Ђýко и Ђȕка, Зéко и Зȅка, Кúко и Кȉка, Ла́ко и Лȁка[1], Ла́ле и Лȁла Лéко и Лȅка, Лýко и Лȗка, Мâрко и Мȁрко, Мȋрко и Мȉрко, Мúто и Мȉта, Мúћо и Мȉћа, Нúко и Нȉка, Сáво и Сȁва, Тóмо и Тȍма[2]. Поред тога постоје женска имена која се од мушких разликују само акцентом: Вýка, Ђýка, Лýка, Мúрка, Сáва, Тóма. Насупрот томе од Мико нема дублета, али то постоји за женско име: Мúка, и Мȉка (*раније* је било и име Рȕжа). Презимена изведена од горњих имена, не узимајући у обзир женска имена, била би: Бѐровић и Бȅрић, Вỳковић и Вȕкић, Грỳјовић и Грȕјић, Ђѐковић и Ђȅкић, Зѐковић и Зȅкић, Кѝковић и Кȉкић, Лѐковић и Лȅкић, Мѝћовић и Мȉћић, Сàвовић и Сȁвић, Тòмовић и Тȍмић (у ёрȍвић, Вӯкȍвић итд). Презимена Вȕкић и Сȁвић разликују се акцентом од имена Вỳкић (дем. од Вуко) и Сàвић

[1] Л́ означава меко *л*.
[2] Вук има (Рј.) Кȍста и Кр̏ста поред Косто и Крсто.

(дем. од Са̏ва). Ово последње презиме у крајевима источног дијалекта могло би се извести од мушког имена Са́ва, а у јужном од женског Са́ва и гласило би Са́вић.

У Васојевићима презиме Митрић (Дмитрић) изводило би се једино од женског имена Митра (Дмитра), међутим у Београду постоји презиме Митрићевић које је изведено од имена Ми̏трић (дем. од Митар). Слично су постала презимена Петрићевић и Павлићевић од имена Пѐтрић (дем. од Петар) и Па̀влић (дем. од Павле, Павао). Оба ова имена могу бити и презимена која би у Васојевићима била изведена од женских имена: Петра (Петрија) и Павлија. Број сличних случајева није мали.

Ово неколико напомена учињено је само да би се указало на моменте које треба узимати у обзир при утврђивању од којег је имена изведено неко презиме.

Питање о постанку презимена *Вишњић* и презимена која се на сличан начин изводе од мајчина имена мислимо да је сада јасно не само на основу онога што је још Вук рекао, већ и на основу других чињеница и података који су изнети или додирнути у овом чланку.

В. М. Мићовић

ЈЕДНА НЕОБИЧНА УПОТРЕБА ПРЕДЛОГА

Ова необична употреба налази се у стиху неких народних песама у зборнику Матице хрватске. Те песме су записане скоро све у околини Дубровника; у њима се предлог доста често налази између атрибута и именице: бијеле пред дворе, меке на душеке, зелену у гору, Лимно у бијело, траву на зелену, гори по зеленој (I књ., 306, 308, 397; II, 112, 199, 303, — итд.). Маретић, који је први о томе говорио (Наша народна епика, 39), мислио је да је то по својој вољи правио сам скупљач Матичин, Балдо Главић. Ившић је поправио Маретића: он је опазио (Наст. вјесник XIX, 41) да се иста таква употреба предлога налази и у песмама других скупљача, опет из исте те околине, у петој књизи Матичиног зборника. То, дакле, није никаква самовоља нити ћуд једног скупљача, него књижевно средство народних певача дубровачкога краја.

Познато је да су такав метрички поступак употребљавали дубровачки песници. Гундулић, например, каже: витешкијех од закона (Осман I, 124), и то је употребио ради тога да би постигао слик: она — закона. Немогућно је да је тај поступак прешао од дубровачких песника на народне певаче, немогућно је зато што дубровачка књижевност, уско ограничена на танак образовани слој, највећим делом и нештампана, није могла вршити утицај на народне певаче. У бугарштицима, које, и по времену записивања, и по самим записивачима, стоје много ближе дубровачким песницима, — скоро да нема такве употребе. Опазио сам управо само један пример: Златне у трубље и сребрне (Богишић бр. 58, 49). Али и тај један пример налази се у песми која има очевидно књижевно порекло.

Најприродније је и највероватније да је таква употреба предлога дошла у народно певање из нове књижевности хрватске, пошто је у новијем хрватском песништву такав поступак доста чест. Нисам продубљивао студију у том правцу, али ће неколико

упадљивих примера довољно осветлити ствар. Мажуранић је у Смрти Смаил аге Ченгића (године 1846) дао доста примера тог метричког начина. (Одмах га кажемо да је временски ово угледање народних певача сасвим омогућено: Мажуранићево певање пада у 40-те године XIX века, а Матичин зборник народних песама садржи много творевина прикупљених 70-их и 80-их година, а у те творевине спадају и песме Балда Главића и других скупљача из дубровачке околине). Примери из Мажуранићевог спева скоро да нису потребни: Вјерна уз друга друг корача. — Ал' и добра у јунака... — У по дана кано доба у глухо. — Ил' рујева испод грма зече, — итд. И други хрватски песници су употребљавали тај метрички поступак. Прерадовић је још пре Мажуранића писао: Нема више томе на пољу тужном / Нити листка... (1845 године, у песми Косово; Дјела 1918 I, 139). Разуме се да тога има и у његовим доцнијим песмама. Исте употребе има и код доцнијих песника, што показује да је тај метрички поступак постао трајна тековина хрватског уметничког стиха. Али су за испитивање о пореклу тог поступка у народном певању важни они ранији, велики и популарни песници, Прерадовић и нарочито Мажуранић. Њихова дела падају у доба веће популарности дела писане књижевности, и зато су она могла утицати на народно певање. Још једно Мажуранићево дело вероватно је утицало, а можда извршило чак и претежни утицај на народно певање. Поменути метрички поступак забележен је поглавито у дубровачкој околини, и нешто мало само и у даљој околини. Могућно је онда да су, из разлога локалног патриотизма, извршила утицај на народне певаче и два Мажуранићева певања којима је допунио празнину у Гундулићевом Осману. Мажуранић је у тим певањима употребио тај поступак много пута, знатно више него сам Гундулић: лијепу у реду, љуте од силе, ноћна ода сна, десној у руци (XIV, 122, 191, 390, 473 итд.). У поређењу са Гундулићем Мажуранић са овим прелази већ у манир, али је с тиме поступак постао упадљивији и наметљивији за подражавање. Разуме се, код народних певача је тај поступак чиста и празна форма, док Мажуранићу служи за циљеве стиха, најчешће за стварање елизије потребне у бројању слогова.

Зашто ни Маретић ни Ившић нису подвукли да је оваква употреба предлога код народних певача последица угледања. Не

зато што то нису видели, него зато што су о народној песми имали друкчије назоре: постојало је, и још помало постоји уверење да је народна песма самостална и самоникла творевина, да је скоро потпуно одвојена и независна од писане књижевности. Ова једна појединост, овај метрички поступак — који се по теорији о самоникłости народног певања не може објаснити, — показује, међутим, јасно могућност, и не само могућност него и стварност таквог угледања. На такве путеве угледања на какве смо овде указали, упућују нас нарочито две чињенице: присуство те појаве само у дубровачкој ближој и даљој околини, као и отсуство те појаве у бугарштицама, које иначе носе на себи многе трагове дубровачкога утицаја, нарочито у језику.

С. Матић

РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ ПРЕДЛОГА *ЗБОГ* И *УСЛЕД*

О разлици између предлога *због* и блиског по значењу предлога *ради* писано је већ и у овом часопису (проф. М. Стевановић, Употреба и значење предлога *због* и *ради*, НЈ VI, 139—150), и ту је њихов однос објашњен филолошком анализом; сем тога у школским уџбеницима и разним језичким упутствима врло је често било наглашавано да ова два предлсга не треба мешати, тако да су се и многи од оних чије језичко осећање није разликовало право значење тих двеју речи, постепено навикли да пазе на разлику.

Међутим у говору и у писању меша се предлог *због* и са другим предлогом узрочног значења — са *услед*. Имали смо прилике да прочитамо на вратима једне радње: „Затворено услед инвентара", па нас је неправилност оваквог натписа потстакла да размислимо о томе који случајеви захтевају један а који други предлог.

Бесумње, има примера где се оба ова предлога могу данас равноправно употребљавати, пошто њихове семантичке вредности то допуштају. Напр.: „Није дошао због болести" — „Није дошао услед болести"; „Због поледице саобраћај је отежан" — „Услед поледице саобраћај је отежан". Можда овде и има неке једва осетне разлике између једног и другог начина изражавања, али ће се специфичности ових двају предлога много боље осетити у примерима где један од њих може да стоји а други уопште не може.

Узмимо овакве реченице: „Зашто се он толико узнемирава због болести сасвим непознатог човека" или: „Због јучерашње поледице било је данас много прича и шала". Да ли бисмо могли и ту да употребимо *услед*, тј. да кажемо: „Зашто се он толико узнемирава *услед* болести непознатог човека", „*Услед* јучерашње поледице било је данас прича"? Видимо да је то немогућно, иако

су именице поред предлога исте као и у горњим примерима. Разлика, дакле, није у значењу синтагма већ у значењу ширих контекста. У првим реченицама именице које стоје уз предлоге *због* и *услед* — тј. *болесӣ, йоледица* — значе такве узроке из којих нешто проистиче по самој природи ствари, оне значе, такорећи, стање на основу којег наступа даље збивање; а сем тога — оно што наступа у време док сам узрок још траје, док је „на снази". Лице о којем се у горњем примеру говори није дошло пошто га је спречила болест, која је трајала у време када је требало поћи. Поледица самом чињеницом својег постојања, сама собом, отежава саобраћај. Такав случај није код нашег другог пара примера: болест непознатога није ситуација из које се неминовно развија узнемирење, него се неко може због тога узнемиравати или не узнемиравати, по сопственим предиспозицијама. Исто тако данашња прича не резултира из јучерашње поледице, већ је само изазвана, потстакнута њоме, и притом се и не догађа у исто време кад и она него касније. У таквим случајевима, дакле, предлог *услед* не може се употребити, док се *због* несметано употребљава и у једном и у другом типу реченица.

Ако смо ово тачно утврдили, моћи ћемо да извршимо проверу и на различитим другим примерима. Приметићемо да предлог *услед* може стајати само уз именице које значе неко стање, ситуацију, макар и у врло широком смислу те речи. Можемо саградити пример у којем ће се употребити „услед каљавости пута", па онда и „услед каљавог пута", што је уствари исто, јер ту каљави пут више не значи толико материјални предмет него, захваљујући извесном стилском померању, стање пута. Може се рећи „услед болести грла" а и „услед болесног грла" („Услед болесног грла отказује већ трећу претставу у опери"); казаћемо „услед ветра", „услед јаког сунца" (сунце ту није небеско тело већ извор жеге, суше), „услед претераног пића" (тј. услед алкохолизма), „услед неравног земљишта", „услед таквог понашања" итд. Све су то изрази са значењем нечега што са̂мо „излучује" из себе последице, и то нечега што је на било који начин актуелно, у дејству, кад наступају те последице. Казаће се: „Услед великих промена у рељефу земље овде је нестала вегетација"; саме промене, или можда стање које је њима проузроковано, било је пресудно што је вегетација нестала. Друга је ствар када се за неспремног

ђака каже у шали: „Због оних великих промена у рељефу земље било је повуци — потегни на испиту“. Ту се не би употребило „услед“, јер су „велике промене“ само повод, а колебање комисије — да ли да дâ ђаку прелазну оцену — није никакав резултат тих геолошких збивања већ један сасвим споредан и случајан „продукат“. Узрочна веза, дакле, није таква да би омогућила употребу свезе *услед*. Постаје сасвим јасно да уз именице које се никако, чак ни у фигуративном значењу, не могу разумети као изрази за стање које непосредно проузрокује нешто, предлог *услед* не можемо употребити. Немогућно је рећи „услед тебе (су се посвађали)“, „услед купатила (имао је неприлике)“ и сл.

Неправилна употреба може довести и до извртања смисла. Реч мора значити оно што значи, и њена семантика избија и тамо где јој је из незнања или непажњом намењена друкчија улога. Кад би се конструисала реченица „Ја вас похваљујем услед храбрости“, она не би могла значити да је *неко* похваљен због *своје* храбрости, пошто храброст не ствара одликовања већ само даје повода за њих. Неочекивано, реченица значи граматички сасвим недвосмислено, иако не много логично: „Ја вас похваљујем услед *своје* храбрости“, тј. „Ја, који говорим, храбар сам и то ми омогућује да вас похвалим; без храбрости не бих могао да то учиним“.

Из свега овога видимо да натпис „Затворено услед инвентара“ (што овде значи: инвентарисања) нема оно значење на које је мислио састављач натписа, те да је боље било да се напише „Затворено због инвентара“. Оваква каква јесте, ова реченица би само могла значити нешто у том смислу да је инвентар неко нарочито стање хаоса и претурања, од којег се врата радње затварају по некаквој неопходности (као напр.: „Врата су се затворила услед промаје“).

Што се тиче предлога *због*, не постоји таква реченична ситуација где он не би могао да замени предлог *услед*, иако *услед* исказује у јачој мери оно специфично значење, које бисмо могли назвати значењем природне, непосредне, логичне узрочности. Предлог *због* значи каузалност уопште, како ове врсте, тако и друкчију — удаљенији повод или сл., такође са извесним ограничењима, али у другој области.

Таква семантичка расподела свакако је последица историског развоја ових двеју речи. Нажалост, нисмо још у стању да се упознамо с оним што пружа грађа Рјечника Југославенске академије поводом наших предлога. За предлог *због* сазнајемо из Даничићеве Синтаксе (Србска синтакса I, 169) да је он нов и да се у Даничићево време ретко употребљавао. Јасно је да је његово ширење било брзо и снажно; примере за њега овде није потребно наводити, јер његова употреба покрива сва значења о којима смо говорили. О предлогу *услед* можемо рећи да је он још пре релативно кратког времена имао нешто друкчије значење, које је доста брзо еволуисало. Ево примера из којих видимо да је он значио „после" (отприлике такво значење, иако с друкчијом рекцијом, има данас и руско *вслед*): „Упућујем вас... на разговор Драгињин са Љубинком услед читања песме Јовановићеве" (К. Руварац, Скупљени списи II, Н. Сад 1869, 74); у овом, као и у следећем примеру, има и призвука значења „поводом тога". „Кнез Никола усљед смрти бив. српског министра... послао је... телеграм" (Вечерње новости, Бгд 1893 бр. 65, 3). Значење „као последица тога" осећа се нешто јаче у овим примерима: „Услед они' састајања упознаше се они све бољма и бољма" (К. Руварац, Скупљени списи I, Н. Сад 1866, 80); „Услед причања неких калуђера са Атона... одлучи он (Растко) да кришом побегне у Св. Гору пустињацима" (J. Радонић, Историја Срба, превод, I део, Бгд 1911, 264); „Султан је, услед свију обавештења која су се дотле била прикупила... био одредио босанског везира... наложивши му да те нереде утиша" (Ст. Новаковић, Васкрс државе српске II изд., Бгд 1904, 26). Овај последњи пример, као и даља два, садрже у себи нијансу „на основу тога": „Онай, кои се пріяви за полаганѣ испита ... было то услѣдъ явнога позива ... или изъ собственога побуђеня мора ... поднети доказе" (Законъ о правозаступницима, Бгд 1865, 4); „Ово је правило издано усљед личног предлога цара Маркијана" (Н. Милаш, Правила православне цркве II, Задар 1873, 65). Сви ови семантички призвуци су блиски и постепено воде управо оном значењу које *услед* има данас: значењу непосредне, природне последице, резултата, нужног произилажења из нечега, за разлику од *због*, које показује узрочне везе и овако, а и друкчије засноване. Ево примера његове употребе: У след ратова аустријских и турских Србин [је] могао слободније доћи

бар својој богомољи (М. Ђ. Милићевић, Путничка писма II изд., Бгд 1868, 312); Услед дугога засебнога ... живљења ... погранични крајеви беху постали неки полупусти неутрални појас земље (Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, Историја српскога народа II, Бгд 1893, 170); Ово је болест која се појављује на скочном зглобу коња, а услед које коњ трајно осакати (Д. Спасић, Практично коњарство, Бгд 1896, 364); Пчеле услед дима малакшу и онесвесну (Д. Ружић, Пчеларски речник, Бгд 1904, 40); Услед оваквих прилика махом су већа и богатија она села која леже на... дилувијалним косама (J. Цвијић, Основе за географију Македоније и Старе Србије II, Бгд 1906, 394); Био [је] осиромашио, и то услед неумешних и лакомошћу на велику добит изазваних шпекулација (Ст. Новаковић, Јован Ст. Поповић, Бгд 1907, 2); Услед преоптерећености личности ... раде ... површно (Бр. Ћосић, Египћанка, Бгд 1927, 31); Услед куге и одлажења у непријатељску земљу [Морлаци] толико су се смањили, да их сад има на броју једва хиљаду и пет стотина (J. Ердељановић, О пореклу Буњеваца, Бгд 1930, 49); итд.

На крају две напомене о стилској вредности предлога *услед*. Примећује се, прво, да се употреба тог предлога помало укалупљује, своди на реченичне шаблоне, и да се јавља све више у одређеним областима писане речи: новинским извештајима, актима, уџбеницима и сл. Није још дошло до фазе губљења из разговорног језика; али у сваком случају тај предлог звучи данас много више „књишки" него *због*, а уосталом, судећи по неким знацима, он није никад ни припадао живој речи (у Вуковом речнику га нема и наши класични писци га нису много употребљавали). Друга особина је у овоме: *услед* се употребљава, мада без икаквог стилског императива, више у оним реченицама где се говори о неутралним или неповољним стварима него у реченицама којима се износи нешто позитивно. Пре ће се чути: „Ову биљку не држе по собама услед њеног непријатног мириса" него: „Ову биљку држе по собама услед њеног пријатног мириса". Тешко да би неко направио реченицу: „Услед лепог времена претстава је одржана под отвореним небом", док је сасвим обично: „Услед рђавог времена претстава је одржана у затвореној просторији". Вероватно игра улогу то да се за исказивање повољних узрока често употребљава реч „захваљујући" која може имати предло-

шку функцију. Разуме се, овај је детаљ још увек тако мало утврђен у језичкој пракси да је једва и вредан помена, али га овде износимо као једно сведочанство више о обиљу тананости до којих се довинуо наш језик.

И. Грицкат

О НАЗИВУ *САБЉА ДИМИШКИЊА*

У својој расправи *Прилози за разјашњење извесних назива оружја у народним умотворинама* Г. Шкриванић[1] је изнео мишљење да назив *сабља димишкиња* не потиче од имена града Дамаска, како се досада мислило, већ од назива *Димишки-хане*, радионице у Цариграду у којој су се такве сабље израђивале. Ову је радионицу описао Евлија Челебија у свом путопису напомињући како је имао прилике да у њој види и главног мајстора. Читав тај пасус који се на ово питање односи писац је дао у преводу. Будући да нам је Цариград ближи од Дамаска и да су везе наших крајева с Цариградом биле јаче него с Дамаском, према Г. Шкриванићу, врло је вероватно да су сабље *димишкиње* назване тако по радионици *Димишки-хаче*, а не по Дамаску.

Наводи Е. Челебије морају се узети као тачни, иако је он иначе као извор доста несигуран кад су у питању други крајеви, али то никако не значи да назив „сабља димишкиња" не потиче баш од имена града Дамаска, односно од имена како су га прво урођеници, а доцније Арапи и Турци звали: *Димишк, Димишк-еш-Шам, Димешк, Демешк, Димашк* (грчки Δαμασκός, лат. Damascus, јевр. Dammesq, тал. Damasco, фр. Damas, енгл. Damascus, нем. Damaskus, руски Дамаск). Напротив, ако се ово питање поближе размотри, видеће се да је овај назив изведен од *Димишк — Дамаск*.

Сирија је с Дамаском у току векова променила много господара. Њу су држали Јевреји, Асирци, Мисирци и Персијанци, а 312 г. пре наше ере њу је заузео Александар Македонски. У 64 г. (пре н. ере) освојили су је Римљани, а доцније Византија, под чијом је влашћу остала све до 636 г. Те године су је заузели припадници Мухамеданског (Исламског) царства и од 661 до

[1] Г. Шкриванић, Наш језик, НС V, 56 (1954).

750 г. Дамаск је био њихова престоница. Крајем XI века (1096 г) Крсташи продиру у Сирију остајући у неким њеним деловима до краја прве половине XII века. Они су нападали и опседали Дамаск неколико пута (1126, 1129 и 1148), али без успеха. Турски султан Селим заузео га је 1516 г. и као град Отоманске Империје остао је све до 1918 г. Од ове године Сирија с Дамаском била је под француским протекторатом до 1941 г. када је постала независна и слободна земља.

Као последица крсташких ратова било је још јаче упознавање Европе с културним тековинама и техничким остварењима Блиског Истока, а нарочито успостављање директне трговачке везе између Истока и Запада. Пиза, Ђенова и Млеци директно су својим бродовима преносили робу из Александрије и из палестинских пристаништа у која су караванима долазили производи из Дамаска и Багдада. По Дамаску је названа нарочита тканина, која се првобитно у њему израђивала, *дамаско платно*, па се и данас назива на специјалан начин шарано платно: *дамаст* према немачком Damast (фр. damas, тал. damasco, енгл. damask). Оно се код нас помиње у XV веку (1463 г.): плащь царьленого дамашкина (дакле, *дамашкин* — pannus damascenus).[1]

Сматра се да је од времена крсташких ратова (дакле од 12 века) у Европи било познато на Истоку чувено оружје које је прављено у Дамаску од *дамаског гвожђа — челика: сабље* и *мачеви*. Челик дамаског типа израђиван је много раније пре наше ере, па се мисли да је та вештина дошла из Индије и Персије (сличног је типа и јапански челик, а на основу металографских испитивања археолошких ископина истог је типа и челик старе Римске Империје). Али ова производња нарочито је била развијена у Дамаску, па чак и после 1401 године када је Тамерлан, заузевши Сирију (1399), одвео већину ковача који су се тиме бавили. Крсташи су исто тако пренели и вештину шарања гвожђа или челика другим металима, особито златом или сребром („дамасковати“, „дамасцирати“, нем. damaszieren, фр. damasquiner, тал. damaschinare, енгл. damaskeen, damascene). И за ову вештину знало се одавно, тако да још Херодот помиње један суд који је био на тај начин украшен. Обично су у металу прављени

[1] Ђ. Даничић, Рјечник из књижевних старина, 1863.

врло уски урези у које су стављане необично танке златне или сребрне жице, па се то накнадно дотеривало тако да је изгледало као да то није механички рађено, него на неки начин сликано. И данас се „дамасцирањем“, „дамасковањем“ назива шарање и нагрizање металних површина на други начин (електролитичким путем, нагризањем киселинама).

Сабље или мачеви, рађени у Дамаску од дамаског челика, могли су се савити под правим углом да се не сломе, и после савијања враћали су се у првобитно стање, били су необично оштри и тврди, тако да су „могли пресећи тешка гвоздена копља или најтањи свилени конац који лебди у ваздуху“.

Сви ранији покушаји да се такав челик добије остали су без успеха (принцип добивања таквог челика поменут је на другом месту)[1], и тек у првој половини XIX века руски генерал и металург П. П. Аносов (1797—1851) успео је да потпуно репродукује дамаски челик у Златоусту на Уралу (Златоустовские казённые заводы). Исто тако и предмети произведени од сличног челика заостајали су од оригиналних предмета добивених у Дамаску. Али, као што то често бива, сам назив проширен је доцније на све сабље које су имале сличне особине, иако нису потицале из Дамаска. Довољно је потсетити на производе као: *миланска свила, венецијанска огледала, бриселска чипка, севрски порцелан, мајсенски порцелан, колоњска вода, чешко стакло, нирнбершка роба, шампањ, коњак, призренски филиграни, пиротски ћилими* итд., који су тако назвати по местима где су први пут и у прво време произвођени, а доцније су постали још и ознака за квалитет, начин израде и врсту таквих производа, те су се и израђивали на различитим местима.

Несумњиво је да је некад снажна и моћна Турска Империја, чија је војска (и јаничари и коњица) била наоружана сабљама, морала имати велики број радионица за прављење овога оружја. Вероватно је исто тако да су „сабље димишкиње („*димишк килиџи*“) израђиване не само у Дамаску него и на другим местима. Према томе, *сабље димишкиње*, чији првобитни назив потиче од имена града Дамаска, тј. од *Димишк, Демешк*, могле су се ковати не само у Цариграду него и по читавој Европи, па и код нас.

---

[1] В. М. Мићовић, Наш језик НС, V, 50 (1954)

Сва имена која Вук помиње у Рјечнику за ову сабљу: *димишкија, димишкиња, димишћија, димискија, демишкиња, демешкиња* лако се изводе од *Димишк, Демишк,* име за Дамаск које су Арапи и Турци примили од урођеника. Насупрот нашему, бугарски назив изводи се од Дамаска: *сабля дамаскыня* (Н. Геровъ, Рѣчникъ на Блъгарскый языкъ. Пловдивъ, 1895), *дамаскиня сабя* (Н. Г. Данчовъ и И. Г. Данчовъ, Българска Енциклопедия, София, 1936).

Неки други називи — као: *аламанка* (из Немачке), *арапача* (арапска, из Арабије), *аџемкиња* (персијанка, сабља из Персије, од арап. Аџем = Персија), *кова латинскога, маџаркиња* (*маџарлија, мађаркиња*), *мисиркиња* (*мисирлија*) (из Мисира, Египта), *прекоморка, приморкиња, скадаркиња, татарија* (*татарска* сабља) — изведени су према имену народа, земље или места где су такве сабље прављене или одакле су долазиле. Исто тако *сабља шамлијанка, шамијанка* названа је по Шаму (Шам — Сирија, Дамаск), дакле, и ово име које је новијег порекла, такође означава *сабљу димишкињу, сабљу дамаскињу, дамаску сабљу*. Најзад, Његош је назива *сабља дамаскија:* Нек ти сине *сабља дамаскија, Дамаскију* да крви напојиш (Горски вијенац, стих 1796 и 1810).

В. М. Мићовић

О ЗНАЧЕЊУ: ВИДИ МИ СЕ = ЧИНИ МИ СЕ

У петој години Нашег језика НС, у чланку „Један Вуков латинизам" писао сам о једном значењу глагола *видети* које Вук у свом Рјечнику износи на следећи начин: „како ми се види es scheint videtur" (И данас сам, у Срему, то значење чуо само у таквој конструкцији, например мати ће рећи детету: Како ми се види ти тражиш батина). Са примерима и на основу свог београдског језичког осећања тврдио сам да је таква употреба и код Вука и у Војводини, као и код неких писаца (већином старијих) — књижевнога порекла, то јест примљена из латинског језика. Проф. С. Георгијевић је моје мишљење побијао (у шестој години Нашег језика). Најзад је проф. Рончевић (у седној години нашег часописа), расправио неке ствари које је Георгијевић замрсио, па је, поред осталог, и мени дао за право: и он је јасно осетио да такво значење (види ми се = чини ми се) није у општој употреби српскохрватског језика. Георгијевић је, наиме, полазећи од свог војвођанског осећања, затим од неких мојих примера из србијанских писаца закључио да је таква употреба општа и старог порекла на читавој територији нашег језика.

Али је још један, на први поглед врло лак основ имао Георгијевић за такав закључак: он је у ужој Србији, изван своје Војводине, нашао поменуту црту: у Трстенику, у коме је службовао. Зато је његово закључивање сасвим оправдано и разумљиво. Полазећи од свог војвођанског осећања те употребе као живе (види, например како он одобрава превод немачке реченице: ich finde die Castanien gut, — са: Кестени ми добри виде се, Наш језик НС VI, 25), он је доиста могао помислити да сам ја погрешио кад такве употребе има и у Србији. Међутим, случај забележен у Трстенику не претставља ништа друго него само једну покрајинску особину, јер је то особина косовско-ресавског говора, у чијој се области налази Трстеник. Ту употребу (нешто

различиту од оне коју сам чуо у Срему: „ствар ми се види добра“, „види ми се да си то преплатио“ итд.) забележио сам (после свог чланка) од неколико претставника тог говора из Крушевца и његове околине, затим из јужних крајева тога говора, из Приштине и Вучитрна, најзад и из најсевернијих крајева косовско-ресавског говора: из неких пожаревачких села. Том говору припадао је и приповедач Душан Радић, из чијег сам дела навео један пример у свом првом чланку, погрешно приписујући тада и тај пример књижевном утицају, коме је био потпао и сам Вук.

Али осим што је то косовско-ресавска покрајинска црта, има ту још један занимљив изглед ствари: академик Гл. Елезовић, који ми је поменуту црту потврдио за свој родни Вучитрн, налази њу у истој таквој конструкцији и у албанском језику. Пошто се албански на доста широкој линији додирује са нашим косовско-ресавским говором, онда је више него вероватно да је тај наш дијалекат ту своју црту примио из албанског језика, и да она претставља и један балканизам.

С. Матић

О ЗНАЧЕЊУ СТИХА „ДАВОР', ШАРО, ДАВОР' ДОБРО МОЈЕ!"

У песми „Смрт Марка Краљевића", како ју је Вук објавио у другој књизи Народних песама, налазе се ови, сваком Србину а ваљда и Југословену уопште, познати стихови:

„... Када Марко био уз Урвину,
Поче њему Шарац посртати,
Посртати и сузе ронити.
То је Марку врло мучно било,
Па је Марко Шарцу говорио:
„Давор' Шаро, давор' добро моје!...
Ево има сто и шесет љета
Како сам се с тобом састануо,
Још ми нигда посрнуо ниси,
А данас ми поче посртати,
Посртати и сузе ронити:
Нека Бог зна, добро бити неће
Хоће једном бити према глави,
Јали мојој, јали према твојој."

Нас овде занима шта управо у овој песми значи реч „давор'", пошто нам се чини да то, бар на овом месту, неће бити „узвик који изражава тугу или жалост" нити „прекор, ређе претњу, радост, чуђење", те да, бар у овом контексту, не значи што и „авај, тешко мени" или „еј (мени јадном) авај". (В. Војислав М. Јовановић, „Српске народне песме", антологија, V издање, Професорска задруга 1937, 211; Светозар Матић, Вукове „Српске народне пјесме", Просвета, 1953, књ. II, 373; Војислав Ђурић, „Антологија народних јуначких песама", СКЗ 1954, 611).

По нашем мишљењу Марко не каже Шарцу „авај", него га уствари храбри, вичући му „држ' се!", „не дај се!" јер Шарац

посрће и сузе рони, па га треба повратити, зауставити да то више не чини. Да тако мислимо даје нам повода претпоставка да *давор'* овде не долази од глагола *даворити* који има везе с осећањима жалости и туге, него да потиче од турске речи *даврана* (која се у нас изговара и *давран* и *довран),* као што на то одавно указује варијанта ове песме коју је објавио И. С. Јастребов у својој књизи „Обичаји и песме турских Срба“ (вид. с. 189, 390, 472):

Давран шарче, давран добро моје...

Шта управо значи *давран*? По Ристић-Кангргином Речнику значи *држи се,* а по Миклошићу и Јастребову долази од турске речи *давранмак* што значи *држати се, прибрати се, ослободити се.* У Студеници и свуд по Старом Влаху (не само у Србији, него и у деловима Старога Влаха у Црној Гори и у Босни-Херцеговини), колико је мени познато, каже се за реконвалесцента да се *даврanише* ако се опоравља, што у даљем значењу значи да је претурио кризу и да се повратио из болести. Исто се каже и за усев после суше, ако падне киша па га освежи. И Јован Илић у својим песмама употребљава реч *давран*:

Давран, кадо, ти не рони суза! —

у смислу „држи се, не дај се, не бој се,“ а чуо сам и од једног старог ратника кад је причао о бугарском препаду на Брегалници како се „Срби иза сна тргоше, али се одмах давранисаше и надбише Бугаре“, где би *давранисати* могло поред *повратити се, доћи себи,* значити и *охрабрити се.*

У једном старијем рукопису који се чува у Архиву САН под бр. 207 под насловом „Живот и прикљученија Павла Поповића“ овај Павле, савременик устаника, описује овако мегдан између Јанка Катића и једнога Турчина: „...Преповедали су како је Јанко Катић на удвој (тј. двобој) изишо крџалији Деми, Гушанц-Алијином сестрићу, и кад су се један другом приближили били, да је повикао Дема: Даврана Јанко, а овај њему: Даврана Демо, и један на другог из кубура опале...“

И овде је *даврана,* дакле, у смислу неке опомене и претње противнику и по свој прилици значи: „Држи се, јер ћу сад ударити на тебе!“

Кад се све ово има на уму биће да је народ уствари заменио турску реч *даврана* својом сличном *давор,* чије је првобитно значење у народу већ ишчилело и готово се сасвим изгубило тако

да је почело свашта значити, особито под пером наших романтичара. Они су од речи *давор* направили име старог словенског бога смрти и рата, а од *даворије* ратну или родољубиву песму, понекад и гудало. (Доситеју на почетку „Собранија“ као да је давор чак пагански идол!). И глагол *даворити* добио је у народу и књигама свакојака значења, од *таворити*, до *тужно певати*, *бити носталгичан*, *тужити*. Није онда чудо да је узвик *давор* у свести многих дошао у везу с појмовима туге, те протумачен у песми „Смрт Краљевића Марка“ као да значи *авај*.

Вероватно је, међутим, да је и у овој Вуковој песми, као што је то код Јастребова, стих некад гласио:

„Давран, Шаро, давран, добро моје! —

па после идући од уста до уста, турска реч, као непознатија и ружнија, замењена српском милозвучнијом. Према томе Марко уствари каже Шарцу да се охрабри, да се поврати те да не посрће и да не рони суза. Додуше, после тога одмах настаје песимистички закључак да „добро бити неће“, али је Марко, као и наш народ, фаталист, те иако им је суђена смрт, Марко ипак позива Шарца да се прибере и да се не плаши онога што се не може избећи.

Б. К.

О ПОЈАВАМА ВЕЗАНИМ ЗА ГЛАГОЛСКУ РЕКЦИЈУ

Познато је да глаголи кретања управљају једним облицима именица, а глаголи мировања другим облицима њиховим. То је јасно. Само не треба указивати да је предлошка црта што с њима стоји овај или онај падеж; у тим је везама опет носилац или управљач сам глагол а не предлог. То нам је јасно већ из чињенице што имамо повише предлога који се слажу с два падежа, или више падежа. Код нас се у пракси често чује да падежом управља предлог тај и тај, а заборавља се (или се не види) да ту није од одлучујућег значаја предлог него глагол. Овој неправилној оријентацији у пракси особито иде на руку то што велика већина предлога иде с једним падежом. У таквим се случајевима на први поглед све своди на исто — да ли сам предлог управља односним падежом или то врши која друга реч, увек је један предлог само с тим једним падежом. Али треба и у тим случајевима истицати да је баш та друга реч управљач, тако да кажемо, облика саме именице (или и читаве синтагме истог облика и предлога. Каква ће пак бити служба те везе од именице и предлога, то је друго питање. То нас овде не занима.

Међутим, кад је један предлог способан да се слаже и с два, па и с три облика (падежа), онда је јасно да тај предлог одиста није онај управљач обликом именице него нешто ван те везе, ван падежа с предлогом. Из кратког поређења лако ћемо разабрати шта овим хоће да се каже. Упоредимо ситуацију коју можемо претпоставити с другом у данашњем нашем језику. У дофлексивно време имали смо (можемо претпоставити) везу: ићи у шума, доћи у пећина, трчати у шума, трчати у пећина и сл. — Намерно смо узели такве случајеве у којима су сами глаголи кретања. По данашњем језичком осећању и по данашњим језичким законима логично је што у таквим случајевима имамо исти падежни облик (данас акузатив с предлогом). Већ из самог односа

глагола кретања према вези предлога с именицом запажамо истоветност, напоредност. Томе је услов сам глагол, његов карактер.

Узмимо према тим реченицама друге: лежати у шума, спавати у шума, седети у пећина, дремати у пећина. — Јасно је из ове везе да и овде управља сам глагол, а све су то глаголи мировања. Наше је језичко осећање, смисао и једне и друге везе, потпуно одређено, задовољено. Јасно нам је и једно и друго. Замислимо странца који тек учи наш језик. Он нам може рећи такве реченице, и ми ћемо га потпуно схватити, разумети га шта је хтео да нам каже. Додуше, овде наше интересовање није према питању лица, времена, броја глаголског облика и сл. него само према питању односа падежа према глаголу, односно везе од падежа и предлога према глаголу.

У другој групи имамо глаголе мировања, баш према првим примерима с глаголима кретања. Већ из тога јасан је однос. Сам је глагол својим карактером, својом семантиком већ довољан и данас као и јуче да одреди да је различан однос падежа с предлогом према њему у једном и другом случају.

Како видимо, није битно то што се потом, у флексивно доба, јавља у једном случају, уз глаголе кретања један облик (акузатив), а уз глаголе мировања други облик (локатив). Предлог је остао исти: *у*. То је већ само довољно да укаже да том везом управља сам глагол, да обликом самог падежа не управља предлог него глагол...

У неким је нашим говорима врло померено ово осећање за глаголску рекцију, па то запажамо и у неких познатијих писаца с покрајинским особинама у језику (као напр. у Његоша и С. Љубише). Али и у књижевном језику има случајева где настају колебања. Та колебања нису настала из отсуства осећања глаголске рекције него стога што су настали и друкчији односи, дошло се до диференцираних односа у самом осећању, а то се још није довољно чврсто диференцирало обликом, па отуд и несигурност у извесној мери. Тако и образован човек може каткад застати, па мора размислити како ће се изразити, тј. који ће облик узети у вези с глаголом који у различним ситуацијама може бити с различним цртама у својој рекцији које траже сад акузатив, сад опет локатив. — Ми ћемо само споменути случајеве као сићи (саћи), изаћи, спустити се, пасти и сл. који могу бити схваћени

као и други глаголи кретања, али исто тако могу имати значење реализовања радње у одређеном простору, у простору ограниченом, схваћеном тако да се радња врши у њему самом, где настаје, траје и завршава се, па је отуд природно што се радња обухвата простором, што даље приближава и рекцију ових глагола у свему глаголима мировања. Упоредити ваља:

Силазити на Теразије: Силазити на Теразијама, — где је јасно у првом случају значење кретања, у другом значење мировања. Ми ћемо само споменути да прво значи да радња, управо дејство, стање — настаје, започиње се ван Теразија, па се развија у правцу Теразија и завршава се на Теразијама. Додуше, завршавање се тек претпоставља, пројектује, очекује се да ће се довршити на Теразијама, а уствари овде је обележен само процес у правцу Теразија, с циљем да се стигне на Теразије.

У другом пак случају не схвата се силажење из другог вишег простора, положаја или места на Теразије, него је у свести говорног и саговорног лица једно: реализација се силажења врши на самим Теразијама, силажење се и започиње, и врши, и завршава на самим Теразијама.

Ситуације су ове: полази се с Неимара а силази на Теразије; глагол је кретања, према њему је акузатив с предлогом; потом: силази се из кола која су већ на Теразијама, дакле — силази се на Теразијама, јер су и кола у којима смо већ на Теразијама, па се уствари врши излажење из кола и силажење на месту, односно у месту: — на Теразијама. Теразије су у првом случају циљ силажења, циљ, на који се силази. У другом случају Теразије су место где се остварује силажење, али је то само силажење обухваћено Теразијама, јер се врши на самим Теразијама... Можемо још рећи: у првом случају завршавање радње силажења ће се извести на Теразијама, а у свести је процес силажења, сам ток силажења, трајање без обзира да ли је глагол свршеног (сићи, саћи) или несвршеног (силазити) вида, али тако да се истиче процес који је ван Теразија, али у правцу Теразија. У другом је случају потпуна реализација и настајања, отпочињања, и самог процеса, тока, трајања, и завршавања, дакле целе радње, на самим Теразијама, опет без обзира на то да ли је глагол свршеног или несвршеног вида.

Тако кажемо и:

Снег је йао на ливаду: *Снег је йао у Србији*;

Авиони су се сйусшили на ливаду: *Авиони су се сйусшили у Србији*.

Не треба да нас буни што су узети различни предлози (*на*:*у*). То није ни од какве значаја. Могли бисмо у оба случаја узети и исти предлог: Крушка је пала на ливаду, у торбу; Магла се спустила на ливаду, али и: у Србији. Овде је смисао: магла се спустила одозго, била је изнад Србије, али у простору који одговара Србији, који је према Србији, па се спустила у Србији, баш као да је већ и била у Србији, као да је обухваћена Србијом. Други случај је нешто друкчији: авиони су се спустили на ливаду, а били су или на другом месту ван ливаде или у ваздуху, али опет не над ливадом, не према ливади, изнад ливаде. Тако имамо и даље: Снег је пао у собу, у стају и сл., али: Снег је пао у Србији итд.

Занимљивији су случајеви с глаголским придевом трпним неких глагола. Карактеристични су примери: увијен, завијен, ваљен, обучен и сл. Све су то облици од глагола увити, завити, завалити, обући и сл. Запажамо ипак да сви ти глаголи могу имати по два објекта: увити што у нешто, завалити кога у шта, обући кога у што (напр. увити књигу у хартију, обући дете у одело и сл.). Као и другим глаголима, и овима можемо додати заменицу *се*, па да буду или повратни (обути се) или медијални (завалити се, уп. Ено га, завалио се у јаз, тј. ваљен у јаз, па и: ваљен у јазу).

У свим је случајевима објекат у акузативу без предлога, а с њим је и други објекат с предлогом. Нас овде не занима могућност употребе инструментала (увити дете ћебетом, обући се добрим оделом и сл.). Занимљиви су случајеви трпних придева тих и сличних глагола и њихов однос према акузативу с предлогом.

Каже се: увијен у мараму, завијен у хартију, ваљен у фотељу, обучен у ново одело и сл. Свуда је акузатив с предлогом *у*. Посматрајмо сам глагол, а потом његов трпни придев према одговарајућем објекту с предлогом. Јасно је да сами глаголи значе процесе, дејства, трајање (без обзира на вид глаголски). Исто је тако јасно да у трпном придеву нема тог процеса у истој мери

него је тежиште на завршеном процесу, на самом стању које је резултат процеса. Трпни придеви у тим везама не значи процес, дејство, него стање. А то је сад придевска особина, придевска црта а не глаголска. У томе и јесте придевност тога облика а не само у формалним одликама (моција, деклинација, род). Тако ћемо рећи и узимајући те трпне придеве као праве придеве постале од трпних придева: од јабука *завијених у хартију*, пред децом *обученом у ново одело*, од пријатеља *заваљених у фотеље* и сл. Из ових је примера јасно да је овде надвладао придевски елеменат, придевност, особина, стање, а не сам процес, глаголност. Али је исто тако јасно да је примарно оно што је глаголско, а секундарно је оно што је придевско...

Што је занимљиво: у тим случајевима, кад су то већ прави придеви, опет се задржава и глаголска црта баш у односу на везу акузатива с предлогом. Иако сад имамо придев са свим особинама (чак и с поређењем: увијенији, од оних најбоље увијених, дакле као „најувијенијих", док сасвим може лепо бити: најобученији, најобувенији и сл., где се изменило значење, тј. добро, најбоље одевен, обувен и сл.), он и као реч стања, особине, не мења однос према вези падежа с предлогом који је (однос) постојао и док је сам тај трпни придев чувао све особине глаголности, и то глаголности која захтева акузатив с предлогом.

Посматрајмо синтагму „обући ново одело". Ту претпостављамо претходни облик „вући об себе ново одело", према чему имамо „обући се у ново одело", тј. „обући себе у ново одело", са значењем „ставити себе у ново одело". Код нас је нормално ослабљено осећање за предлог *об* (уп. облак, обука, обућа, обувати и сл.), али то не значи да је то случај са свим другим примерима (уп. облити, обàвити, обасути, опколити и сл.). Један је вид његова значења као у примеру „об раме је дињку објесио" (обвјесио).

Сад прелазимо на оно што је основно и најзанимљивије: и глаголски придев трпни, као и од овога настали придев (адјектив), чувају оно што је битно у самом глаголу — да траже акузатив. Стога имамо, према томе, само: обучен у ново одело — и кад је значење глаголско, тј. прво, основно, а и кад је ново значење, придевско, одредбено, са значењем особине, својства и сл., што су одлике не глагола него придева.

Али иако је овде сад придев, дакле са значењем особине, својства, те бисмо очекивали облик места, локатив, како се одиста може каткад и чути, ипак је остало оно што је било примарно, глаголско, те и даље имамо акузатив као падеж објекта (уп. обући се у вука, тј. постати изгледом, по изгледу као вук и сл.).

У свим таквим случајевима, дакле, имамо чување значења процесуалности а не резултативности, како бисмо одиста очекивали. Процесуални карактер глаголности толико је за ову врсту корена значајан да се чува и манифестује баш у облику именице (падежу), која се узима с предлогом према том глаголском и у правом глаголу, тј. у трпном глаголском придеву, али и у самом новом придеву. Иако, дакле, придев сад више није у тесној вези с глаголом, јер је већ потпуно прешао у придевску категорију, али је он ипак сачувао и ту важну особину глаголску — да и даље захтева исти облик и исту везу (предлога с одређеним падежом), која је била карактеристична за сам глагол.

Отуд ће бити јасно што и у другим случајевима имамо исти однос, као на пр. *притисак на дно, притисак на бокове* а не притисак на дну, на боковима. И овде је сачуван однос глагола према вези падежа с предлогом: *притискивати на дно, на бокове* и сл. Овде ипак имамо једну нову црту: *притисак* је формално именица, и она баш као таква, има однос не према резултативном него према процесуалном значењу.

Како видимо, и у оваквим придевима и у оваквим именицама, не само по постанку већ и по природи својој тако тесно везаним с глаголима, имамо исти однос као и када би били употребљени сами глаголи, са свим специфичностима и формалним и садржајним које су карактеристичне за глаголе. Именица *притисак* је и поред свега и глаголска реч, глаголска именица, што запажамо не само из постанка њена него и више у вези с тим и из њена значења које је једнако притискивању (уп. притисак на дно: притискивање на дно: притискивати на дно).

Ваља упоредити:

1. *обући се у одело: обучен у одело*; и у резултативном значењу сачувано као доминантно процесуално значење чак и у правом изведеном придеву: колико има војника *обучених у ново одело?* и сл.;

2. *наслонити се на ограду*: *наслоњен на ограду*; исто као и у примеру под 1: онде је било десет младића *наслоњених на ограду*;

3. *увити у мараму*: *увијен у мараму*; као у примерима под 1 и 2: узео сам од крушака *увијених у мараму*;

4. *притисак на дно*: *притискивати на дно*, *на бокове* и сл.; исто као у наведеним случајевима;

5. *обесити о грану*: *обешен о грану*; дај ми од гроздова *обешених о грану*; али и: од гроздова *обешених о грану*, па који стога *висе о грани*, те отуд и: *обешених о грани* (у коме случају се има осећање стања које се казује везом — *висе о грани*);

6. *завалити се у фотељу*: *завањен у фотељу*; нека устану петорица од оних другова *завањених у фотељу* (или: фотеље); али и: од оних другова *завањених у фотељи*, с осећањем стања, положаја оних који *леже у фотељама*, које настаје као резултат процеса заваљивања у фотељу.

У прва четири примера (и сличним случајевима) имамо потпуно и доследно очувано процесуално значење и онде где бисмо могли очекивати резултативно. Процесуалност је сачувана и у речима с временским значењем реализовања за процесе, дејства, деловања, акције (глаголи), и у одредбеним речима за особину, својство, положај (придеви), и за независне речи као именовања самог дејства, деловања, процеса (именице). И овде су не само тесно везани глаголи и од њих (преко глаголских придева) постали придеви, него и глаголи и именице.

Али у глаголима *завалити се*, *обесити* и сл. запажамо и могућност употребе локатива. Ту се преко потсвесне елизије могло доћи и до друкчијег односа. Сасвим је нормално да се доследно према наведеним случајевима чува процесуалност и да имамо: *обесити о грану*, *обешен о грану*; *завалити се у фотељу*, *завањен у фотељу*, али и резултативно значење преко елизије или могућне елизије, например: Ено ти штапа — *обешен је о грану*, а одатле и: Ено ти штапа — *обешен је о грани* (= виси о грани) преко: Ено ти штапа *који је обешен о грану*, па *виси о грани*, и даље: *који је обешен о грани* (елизија: виси).

Слично имамо и у петом примеру (као у четвртом): Ено га, *завалио се у јаз*, тј. *завањен у јаз*, где је процесуалност подједнако очувана, али исто и: *заваљен у јазу*, преко елизије: *заваљен у јаз*, па *лежи у јазу*. Запажа се у томе и црта медиіалности: *завалити се* не само и једино: *завалити себе*, према — *завалити некога*, него: *лећи, испружити се, бити у стању „заваљености“*, као: *лежати у јазу*, преко: лежи *заваљен у јаз* (где преовлађује веза „заваљен у јаз“, а на то наслоњен смисао глагола *лежи)*, па потом: *лежи заваљен у јазу* (с тежиштем на вези „лежи заваљен“, а потом је допуна „у јазу“ наслоњена на предњи склоп), као: *заваљен лежи у јазу* (где је наново тешња веза „лежи у јазу“, али исто тако и „заваљен лежи“, те се глагол *лежати* нашао и смислом, непосредно везан и с једним и с другим делом израза: *заваљен* — *лежи* — *у јазу*...

Из свега је овога јасно да је не само овакво спајање него и утисак који преовлађује у свести и елидирање у тесној вези с одређеним ситуацијама, а то значи и са семантичким потенцијалом глагола *обесити, завалити се* и сл. И ово показује колико је то осетљива материја и колико опрезности треба уносити у анализу односа речи у различним њиховим везама.

М. С. Лалевић

ЗА̀ПОСЛЕН, ЗАПОСЛЕ́ЊЕ

Ови се облици веома често данас могу срести и у говорном језику и у савременим штампаним текстовима. Може се рећи да су они чешћи од облика *за̀пошљен* и *запошље́ње*.

Познато је врло добро да у савременом књижевном језику глаголи чија се основа презента завршава самогласником *и* а основа инфинитива самогласником *и* или *е* у трпном придеву имају измењен крајњи сугласник основе по старом јотовању (*ношен* и сл.)[1]. На основу овога лако је објаснити облик *за̀пошљен*: *с* се једначи по месту (начину) образовања са *љ* (које је добивено старим јотовањем) и даје *ш*. А како се глаголске именице које стоје према прелазним глаголима граде од трпног придева одговарајућег глагола додавањем наставка *је*, јасно је како се објашњава облик *запошље́ње* (*запошљен* + *је* = *запошљење*).

Облици, дакле, *за̀пошљен* и *запошље́ње* правилно одговарају и фонетици и глаголској системи нашег савременог језика. Па ипак, они су озбиљно потиснути облицима *за̀послен*, *запосле́ње*.

Да бисмо објаснили како је дошло до ове појаве, треба најпре да покажемо како су настали облици *за̀послен* и *запосле́ње*.

У некојим дијалектима нашим раширени су код глагола VII Белићеве врсте место књижевних облика глаголских именица типа *одеље́ње*, *бра́ње̄ње* — облици *оделење*, *бранење*. — Нема никакве сумње да се могу констатовати два разлога настанку ових облика са неизмењеним сугласником основе. Прво, неизмењени сугласници могли су бити враћени аналогијом према оним облицима ових глагола где уопште и није било услова за ову промену (презент у првом реду)[2]. Други узрок који је могао довести до

---

[1] За наше излагање није неопходно да се задржавамо на примерима са подновљеним јотовањем типа *чашћен* и сл.

[2] Исп. код А. Белића, Дијал. ист. и јужне Србије 151, овакво тумачење за трпни придев. В. даље.

појаве неизмењених сугласника код глаголских именица нешто је сложенији али је такође могао бити врло јак. Познато је, наиме, да су се у старословенском глаголске именице на *-ниѥ* од глагола чија се инфинитивна основа завршава вокалом ѣ градиле управо од инфинитивне основе (и то и од прелазних и од непрелазних глагола)[3]. Али, као што наводи проф. Белић, „у нашем језику, већ од свршетка XV в. налазимо да се партиципи код ових глагола граде према глаголима са *и* у презентској и инфинитивној основи, дакле: *виђен, исповиђен, жељен* и сл.“ (loc. cit.). Међутим, карактеристично је да проф. Белић сматра да би облик *оболење* претстављао „продужење старог облика *оболѣниѥ*, а *обољење* би био облик који се развио по аналогији са другим облицима (према једнакости през. *оболим* са *оделим* и према правилном *одељење* добивено је и *обољење*)“ (о. с. 220). Карактеристично је, дакле, да проф. Белић сматра да би облици типа *оболење* (где у основи имамо ѣ) могли бити продужетак старијег стања. Сматрам да су они и могли довести до појаве и облика *оделење* у дијалектима где се ови облици јављају. Разуме се, само, да је најбоље претпоставити дејство оба наведена чиниоца: и облика у којима уопште није било разлога за измену *л* у *љ* и облика типа *оболѥниѣ* (> *оболење*).

Нема никакве сумње да у ову категорију иде и гл. именица *запослење*. Онда када смо од *одељење* у некојим нашим дијалектима добили *оделење*, могли смо добити и *запослење*. То је исти процес.

Трпне придеве са неизмењеним сугласником основе (који захватају уже дијалекатско подручје него глаголске именице) проф. Белић тумачи утицајем облика презента (ДИЈС 151). У вези са трпним придевима усто треба узети у обзир и старословенско видѣнъ и сл. Мислим да је оправдано на овај начин тумачити и облик *запослен*.

Мени се чини да овако треба схватити процесе који су довели до појаве облика *запослење* и *запослен*. Ти у сваком случају дијалекатски облици добили су широку примену благодарећи општем развитку нашег народног живота. Али, гледани у овој перспективи, ти облици излазе из система нашег књижевног језика и

[3] А. Белић, *Лѣтѣње, сѣдѣње*, НЈ н.с. VII, 7-10 (217—222) 219.

иду у ред примера типа *оделење* који се такође не сматрају књижевним.

Можда би се, међутим, могло дати и друкчије објашњење облика *за̀послен, запослéње*: да су они, наиме, настали према придеву *ӣо̀слен*. У том случају имали бисмо неку врсту аналогије. Али, очекивали бисмо да у оваквим случајевима аналогија делује на целу категорију глагола чија се презентска основа завршава групом *сл* + *и*. Наиме то би значило да прави придеви могу утицати на трпне придеве и мењати њихову фонетику. Тога, међутим, нема: према *мѝслиӣи* чврсто стоји трпни придев (*ѝз*)*мишљен* и глаг. именица *мѝшљење*, иако и овде постоји придев *мѝслен*. И уопште тешко је наћи примере за овакву врсту аналогије у нашем језику. Зато и сматрам да л и н г в и с т и ч к и није оправдано облике *заӣослен, заӣослење* доводити у било какву везу за придевом *ӣо̀слен*.

Не би морало да буде довољно убедљиво ни објашњење да је семантички моменат условио облике *за̀ӣослен, заӣослéње*. Тешко је, наиме, *за̀ӣослен* одвојити од *заӣо̀слиӣи* и повезати једино са напр. *бѐсӣослен* или сл.

Најмање би било оправдано облик *заӣослéње* тумачити дисимилацијом (*љ* : *њ* > *л* : *њ*).

Из свега овога произилази овај закључак: облици *за̀ӣослен заӣослéње* стоје у истом реду са дијалекатским облицима типа *оделење* и као такви граматички се не могу оправдати у књижевном језику.

Постоји, међутим, још један разлог којим би се могло правдати њихово присуство у књижевном језику: то је велика раширеност њихове употребе. Па, с обзиром да у нашем књижевном језику право грађанства имају они облици који су у већини нашег народа у употреби, — могло би се рећи да то право стога имају и облици о којима је реч. Међутим, ту треба бити обазрив. Никако не треба губити из вида чињеницу да би ово био једини такав случај и да би он излазио из система трпних придева VII Белићеве врсте. Сем тога, има још приличан број појава, и то појава које су доследно захватиле систему на коју се односе, које су врло раширене у дијалектима, а чија примена у књижевном језику уопште не долази у обзир (уклањање резултата II палатализације у облицима dat. — loc. sg. именица fem. на *-а*: *ру́ки*; ширење

наставка *-у* у 3 pl. praes. VII и VIII Белићеве врсте и сл.). Зашто је потребно бити толерантан према појединачном случају који грубо нарушава систему, а недвосмислено противан појавама које доследно захватају целу систему?

Зато сматрам да засад још није дошло време да се облици *за̀послен, запосле́ње* прихвате у књижевном језику. Мишљења сам да се књижевним могу сматрати једино облици *за̀пошљен* и *запошље́ње*. Ако сам добро разумео проф. Белића, на то се своди и његово третирање овога случаја у Правопису (1950/52): у Правописном речнику он s. v. *за̀послен* каже „*в. за̀пошљен*" а s. v. *за̀пошљен* у загради додаје „од запослити".

Берислав М. Николић

НАЈЗАД ИМАМО СРПСКО-РУСКИ РЕЧНИК

И поред вековних културних веза између нашег народа и руског, мало је досад учињено на српско-руској лексикографији, која би олакшала међусобно изучавање ових језика, без којега се не може замислити право узајамно познавање и културно зближавање. То се раније можда могло и разумети, јер смо били и географски и политички удаљени, па се због слабих економских и културних веза недовољно осећала потреба учења руског језика, који нам је иначе близак, а дела велике руске књижевности била су нам доступна у добрим преводима. А и Руси су имали интереса за нас иако се наша књижевност ни изблиза не може поредити с њиховом.

Међутим после последњег рата, у ком су се и руски и наш народ заједнички борили против истих непријатеља, за исте политичке и социјалне идеале, жеља за међусобним упознавањем нагло је порасла, и руски језик се код нас почео учити не само у школама него и на многобројним течајевима. А ниједан језик, па био он и најсроднији, не може се научити без добрих речника, и то не само оних у којима су туђе речи преведене на наш језик, већ и оних у којима су наше речи преведене на туђе језике. Па ипак, после рата код нас се појавио само један нов руско-српски речник, пре којега је стереотиписан један предратни. А српско-руски речник није се појавио ниједан[1], док су штампани, нарочито у Загребу, неколики добри речници за учење западних језика, енглеског, француског, немачког и талијанског.

Срећом, Руси су нас у томе претекли, као што су нас претекли и много раније, још у прошлом веку. Први се појавио, 1870, „Сербско-русский словарь“ П. Лавровскога, који садржи

[1] Ако не рачунамо мали безначајни речник који је издао Маљеванов у Новом Саду 1922 г.

најпотребније речи, са по једним значењем. Године 1903 издат је у Петрограду „Дифференциальный сербско-русский словарь", који је саставио Л. А. Мичатек, с кратком граматиком српског језика од проф. П. А. Лаврова. Овај речник је доста обиман, 718 страна речника и 58 страна граматике. Речи су са обележеним акцентом. Оба ова речника су састављена по II издању Вукова Рјечника.

После овога рата Московско „Государственное издательство иностранных и национальных словарей" почело је издавати разноврсне речнике за учење других језика, у првом реду за потребе војске, а после и за политичко-културне потребе. Међу осталим, штампан је 1945 један џепни Русско-сербский словарь, са око 10000 речи, у издању Војног института страних језика Црвене армије, а пре кратког времена појавио се у издању истог предузећа „Сербско-хорватско-русский словарь", који је израдио И. И. Толстој. То је обимна књига од 1168 страна, а садржи око 50000 речи и уз то кратак преглед граматике српскохрватског језика. Овај речник претставља озбиљан, велики допринос рускосрпској лексикографији, као неопходна приручна књига за сваког Руса и уопште совјетског грађанина који хоће да научи наш језик и упозна се с нашом књижевношћу. Као такав, он заслужује да се о њему проговори и на страницама овога часописа, не само због својих добрих страна, већ и због неких омашака на које треба указати.

Како је овај речник састављен и шта садржи видимо из ових речи састављачевих у предговору:

„Овај речник састављен је на основи савременог српскохрватског језика[2]: у њега је ушла нова друштвено-политичка, економска и свакодневна лексика. Од покрајинских, застарелих и турских по пореклу речи писац је сматрао потребним унети оне које се више употребљавају, на које се наилази у штампи и делима српских и хрватских писаца—класика". Држећи се овога мерила И. И. Толстој се послужио најбољим српским и хрватским двојезичним речницима, речником Л. Бакотића и руским речницима Даља, Ушакова, Ожегова и „Диференцијалним српско-руским речником" Л. А. Мичатека, средњешколским терминоло-

[2] Писац стално за наш језик употребљава погрешно назив „сербско-хорватский", па тако и на насловној страни речника.

гијама на нашем језику и правописом проф. Белића. Рекао бих да се писац највише послужио „Српскохрватско-немачким речником“ Св. Ристића и Ј. Кангрге, како у погледу избора речи, тако и у погледу акцента, израза и идиома, којих у другим употребљеним изворима нема. Толстојев речник, рекосмо, обухвата око 50000 речи (док Вуков има 47.000), а пошто Ристић-Кангргин има око 65000, значи да их Толстој није све узео, али је с друге стране узео неке новије речи, нарочито сложене кованице, као *аеромитинг, аеропут, ватроотпоран, ватросталан, земљовод* и др.

Аутор се трудио да унесе што већи број речи чије значење руски читалац тешко може погодити етимолошки, по формалној сличности између руског и српскохрватског. С друге стране, због ограниченог обима речника, по правилу нису у њега унете многе изведене речи чије је значење јасно из тога како су начињене, осим ако нису добиле неко значење различно од онога обичног за одређени суфикс, као што су: деминутивне именице на *-ић, -чић, -ак, -ица, -чица, -ца, -ашце, -ešце, -енце*, аугментативи и пејоративи на *-иња, -етина, -урина, -оња*, апстрактне именице на *-ост* начињене од придева, глаг. именице на *-ње*, именице начињене наставцима *-ица, -киња, -ка* од именица мушког рода истог значења, најзад, прилози правилно изведени од придева наставцима *-о* и *-ски*. Разлози за изостављање ових речи потпуно су оправдани, али ми се чини да су, у корист што већег броја значења, израза и идиома, могле изостати још неке речи. То су неке слабо познате покрајинске речи, већином турског порекла, које је аутор нашао у нашим речницима, али које су мало коме познате. Истина, оне се налазе у народним песмама, које ће читати Руси учећи наш језик, али су те ретке речи обично објашњене у збирци. Такве су напр.: *аваница, авгутар, алет, авра, баток, вад, каљун, кипер, паја, ценак, шан, шатраше, шатронца, шен* и др. Много су корисног простора заузеле и разне стране, већином интернационалне речи истог облика и значења у српском као и у руском, напр. *абажур, абитуријент, абонент, аварија, аванс, агонија, агреман, адресант, академик, бакелит, барон, кипарис, концерн, лампион, магнат, магнезит, номад, паритет, период* и др. Ипак, има један разлог због којег ни ове речи нису сувишне, а то је њихов акценат, који ни по месту није увек једнак руском,

а по квалитету и квантитету је увек друкчији. Дсбра страна овога речника је што су све речи акцентоване.

Акценат је најтежа страна нашега језика за странце, чак и за Словене, и не може се очекивати ни од Руса да га добро науче, јер наш књижевни акценат не савладају ни сви сбразовани Срби и Хрвати. Али због оне мањине која жели да га правилно употребљава потребно је да се у двојезичним речницима и акценат обележава и тако се у последње време и чини. Тако је урадио и И. Толстој. Али, с обзиром на то што је данас наш акценат у фази великог превирања, нарочито кад се тиче страних речи, које се после рата многс, чак и без потребе, употребљавају, обележавање акцената у нашим речницима није увек поуздано и тачно. Зато се не треба чудити што и писац овога речника као странац, који је, истина, живео неко време код нас, није могао не погрешити служећи се њима или саветима сарадника Југословена, који рекло би се, нису ни сами сигурни у књижевном акценту. Да би друго издање речника имало мање акценатских омашака, ја ћу, ради примера, овде указати на неке. Пре свега, противно правилу да наше речи не могу истовремено имати два акцента (изузев ретке случајеве сложеница као *југоза̑пад, североисто̑к* и сл.), прелиставајући овај речник, нашао сам: *а̀еромѝтинг* м. *аеромѝтинг, а̀еронаут* м. *аерона̀ут, а̀ерофотогра́фија* м. *аерофотогра̏фија* (док су друге сличне сложенице правилно акцентоване: *а̏еропла̄н, а̏ероста̄т), ва̏нстрана̏штво* м. *ванстра̀наштво, ва̏нстра̏начкӣ* м. *ва̀нстраначкӣ, ва̏нсрѐдишнӣ* м. *ва̀нсредишнӣ, ва̏ншко̀лскӣ* м. *ва̀нколскӣ* и др. Ево неколико других речи с погрешним акцентом: *бо̏говскӣ* м. *бо̀говскӣ, анти́ка,* м. *а̀нтика, а̀тлас* (географски) м. *а̏тла̄с, вѐселник* и *вѐселница* м. *весѐлнӣк, весѐлница, карамѐла* м. *карамѐла, кѝчмења̄к* м. *кичмѐња̄к, ку̀дити* м. *ку̏дити, ку̏ршум* м. *ку̏ршӯм по̏лукугла* м. *полуку́гла.* Сви ови погрешни акценти су узети из Рчстић-Кангргиног речника, а Вук тих речи и нема. Има још доста погрешних акцената, сд којих су се многи, свакако, омакли при штампању. Али примери узети из наших постојећих речника показују како је прека и хитна потреба за једним практичним, нормативним речником српскохрватског књижевног језика.

Техника која је употребљена при изради речника добра је, тако да је текст прегледан и излагање јасно. Код именица се даје и генитив јед. ако се мења акценат или се врши нека гласовна

промена: *јӯнāк, јунáка, ју́нац, -ца, óтац,* оца. Код свих придева се даје и завршетак одређеног вида: *дȍбар, дȍбрӣ,* дȍбра, дȍбри; *љу́тит, -ӣ,* -а, -о. Наставак одређеног вида није било потребно давати за сваки придев, него само ако се мења акценат, као: *нȍвчан-нóвчанӣ, зѐмљан-зѐмљани* и сл. Место тога корисно би било да је дат компаративни облик, ако има другчији акценат или ако је извршена нека коренска или фонетска измена, као *љут-љући, мали-мањи, добар-бољи, рђав-гори* и сл. Исто тако би било корисно да је код именица које проширују основу у множини или мењају акценат то и показано, као: *во-волови, сто-столови, отац-оцеви, очеви* ређе *оци,* и др. Такође не би било наодмет ни да је дат акценат и неких других именичких облика с промењеним акцентом, као: *ру́ка-ру̑ку, жѐна-жѐно, гра̑д-у грáду, гра̏дови, градо́ва̄, градо̀вима* и сл.

Што се тиче значења унетих речи, аутор није дао само најглавнија, већ и друга, чак и ређа, архаична и покрајинска, увек означивши то, потврђујући значење неком допунском речју као одредбом или фразом или изразом, нпр. *глава купуса* кочан, *глава ексера* шляпка гвоздя, *бистра глава* ясный ум, *човек своје главе* упрямец, *глава на стубу* капитель. Нарочито је за похвалу што је унето много пословица, фраза и наших идиома, за које није лако наћи одговарајући руски израз или идиом, као нпр. за наше *„Гледа Земун, види Панчево"* руско *„Один глаз на нас, другой в Арзамас"*, или за наше *„на куково лето"* руско *„после дождичка в четверг"*. Ако у овоме писац није увек успео, кривица је до речника којима се служио, јер у њима такви изрази нису увек добро преведени на други језик. Тако нпр. наша пословица „Тиха вода брег рони" погрешно је преведена са „В тихом омуте черти водятся!", што значи сасвим друго, тј. оно што се каже нашом пословицом „Испод мире сто ђавола вире", а то је на свом месту и преведено том руском пословицом. И неке речи нису добро преведене, као нпр.: *бесконачно платно* није гусеница, већ конвейер, *боба* 4. није гребень индюка, већ: один из многих бугорков на гребне индюка, наполненных кровью; за *бобица* није дато значење *финна* (ларва пантљичаре); речи *брњица* дато је и сасвим непознато значење *исподкяя юбка,* тј. доња сукња; *вицинална железница* преведено је са *временная железно-дорожная ветка,* а треба *побочная локальная ж. - д. ветка*; *кофа* је преве-

дена не само са *ведро*, већ и са *корзинка*, тј. котарица; *ватриште* у пренесеном смислу је преведено са *домашний очаг*, а то је наше *огњиште*; *навијати* (у спорту) не значи само *болеть за кого*, већ у исто време и *ободрять его*; итд.

На крају књиге писац је дао и „Кратак преглед граматике српскохрватског језика“, који је航 зналачки, концизно и прегледно састављен, тако да Русима може добро послужити без икакве друге граматике. У уводу су дата кратка обавештења о књижевним изговорима и њиховој распрострањености (с погрешним тврђењем да се екавски говори и у једном делу Босне) и о двема азбукама. У фонетском делу дата је карактеристика наших гласова, са њиховим променама, и особине нашега акцента. Врло добро је обрађена именска и глаголска промена, с указивањем и на неке новије појаве, које у граматикама нису довољно истакнуте. Синтакса овим прегледом није обухваћена, осим што је овде онде додирнута у вези с неким врстама речи. Али су место тога дате прегледне таблице именских и глаголских промена, таблица промене неправилних глагола и таблица именичких суфикса.

Све у свему, Речник И. И. Толстоја заслужује топлу препоруку не само сваком Русу и совјетском грађанину који хоће да научи српскохрватски и служи се књижевношћу Срба и Хрвата, већ и сваком нашем човеку који жели да научи добро руски.

М. С. Московљевић

ПРИЛОГ ЛЕКСИЦИ НАРОДНИХ ГОВОРА

Поред речника који припрема Српска академија наука са циљем да обухвати целокупно стање нашег књижевног језика, занимљиву и богату грађу за речник пружа нам и простонародна лексика, неискоришћена у ту сврху у довољној мери. Несумњиво је да су се народни говори баш као и живот изменили од времена Вука и Даничића, да су се у њима јавиле нове речи, од којих многе још нису ушле у књижевност, док су друге које су у њему биле постале архаичне. Речник Академије биће важан историски документ постојећег језичког стања у књижевности и неопходан књижевним радницима, али како се језик даље развија заједно са животом, мислим да би био потребан и речник са терена. На тај начин би се постигла стварнија и шира слика нашег народног језика, мада речници увек заостају иза стварног језичког напретка. Јер док се грађа припрема и штампа, у језику већ има новина. Несумњиво је ипак да би један речник простонародног говора био врло потребан. Прво по природном праву нових речи, ако су ове постале у складу са језичким законима и ако су у народу у редовној употреби. Случајност је што нису скупљене и постале свима приступачне и одомаћене у књижевности. Такав би речник допринео бољем разумевању народног живота и народних умотворина, развоју књижевног језика и стручних терминологија. Потребно је само да речи скупљене у народу, нове и непознате градском становништву, буду објашњене и употребом стекну право у књижевном језику.

Како су наши књижевници највише везани за језик своје градске средине, нови речник народног језика претстављао би за њих врло корисну грађу. Живот народних маса не може се приказивати без познавања њиховог говора, без тога је тешко ухватити са њима друштвену везу. Као што се живот радника не може потпуно приказивати без познавања назива за алат, ма-

шинерију, и свега другог што је у вези са њиховом производњом и друштвеним амбијентом, тако се ни живот земљорадника и сточара не може приказивати без познавања њихових животних услова и средстава, а природно ни без назива који су са овима у вези. Зар би Харди и Месфилд могли приказати енглеског радника и сељака без познавања сељачког и радничког говора? Шолохов је за Тихи Дон савладао сву рибарску терминологију. Код наших савремених писаца не осећа се толика блискост ширем народном језику. Нови речник простонародног говора обогатио би много језик наших најмлађих књижевника не само лексиком него и фразеологијом. И може бити да би их заинтересовао не само за упознавање танчина народног језика, што је неопходно сваком добром књижевнику, него и за боље познавање народног живота.

Сем тога, треба узети у обзир да велике промене у друштвеном животу утичу и на лексику. Многи појмови се потискују и заборавља њихово значење; уз нове појмове стварају се и нови називи, односно речи. Тако језик у исти мах сиромаши и богати се. Од колике би нам користи био теренски рад на проучавању народног језика нека нам покаже део грађе скупљене на терену од Пљеваља до Пиве, највише у крајевима око Дурмитора. Овца, ован и јагње имају за становнике града само по једно име, у народу, међутим, они носе разна имена према карактеристичним особинама и животним функцијама. Тако је у поменутим крајевима забележено око стотину назива за овцу, преко оних који се налазе у Вуковом речнику. Они су стварани према боји вуне, односно према распореду боја, према густини и увијању вуне, према боји очију, облику ушију и рогова, према млечности, плодности, навикама, а, ако би се у овом случају смело тако рећи, и према психичким особинама животиње.

Називи уједно расветљују и економске прилике сточара, а често су прави песнички епитети засновани на поређењима и метафорама. Према боји очију овце се називају: *зла̀то̄ка* или *жу̀то̄ка*, са златастим сјајем у очима: *ви̏но̄ка* (фи̏но̄ка), у које су очи окружене црним круговима те се још више истиче њихов сјај и белина лика. Према облику рогова јављају се називи: *свр̏дла*, са увијеним сврдластим роговима, *са́бља*, са роговима у облику сабље за разлику од оне која има увијене „заковрндане“ рогове. *Ви̏лорога* или *ви̏лача* има рогове као виле, *ви̏ља* је са роговима

повијеним у облику вила, *вйторогиле* је ован са танким роговима, *рóга* са лепо развијеним роговима, *шпȁњорогаста* са малим, *шйпкорогаста* са роговима као шипке, *цр̏ворога* (придев: *црвòрог, црвòрога*) са болесним оштећеним роговима у које могу и црви да се увуку.

Према вуни има назива *вȕнаља* или *вȕнаста* са добром вуном, *кр̏ћāнка* са слабом вуном, *jȁгода* са белим међу роговима као цветови од јагоде, иначе црна. *Ђéрда* која има под грлом као ђердан увијене вуне, или јој се шарени под грлом црно-бела боја, — *рéса* са дугом ресастом вуном, по другом тумачењу са израслицама на кожи као минђуше, реје, *бȁља* са црним знацима на глави. или са белим ако је овца црна. За вола са сличним знацима се каже *бȁљен*, а за краву *бàљуша*. Овца са тамним пегама по глави, као зрна, зове се *зр́ња*, а са тамним или светлим крушчићима по глави — *крýжа*. *Грáша* или *грàшава* је бела по лицу са црним тачкама. *Jȁблāнка* има знаке у виду цвета, који се у тим крајевима зове јаблан, жута по лицу, *шȁра* је шарена, *жýја* и *жȕја* жуткаста, *кàвена* мрка, *бйљегоша* има по лицу црне и беле пеге, а *кȕйина* је црно-бела. *Бјѐлица* или *лàтйнка* је сасвим бела, *гȁра* или *цр̏нгара* и *борóвница* је црна овца (ован гаран и Гàран мушко име, Гȁра женско). *Сѝнга* или *сѝнгава* — седа, *ћéта* (цвéта) са белим између рогова. Како су неки од ових назива скраћени или проширени придеви поименичени јављају се називи у одређеном или неодређеном виду: *гȁра* и *гáра* (као код Вука). *Цр̏ногривāста* је са густом црном вуном на врату. *Пȕтаља* (*пȕтоногāста*) је црна, а по ногама бела, *дȍкољена* црна са ногама белим до колена, *гр̏личāста* црна са белим знаком око врата. *Вȕцурепа* је овца која има дуг реп. За овцу са малим ушима Вук има назив *чȕла* (слично чулав), али се у дурмиторском крају реч изговара са љ, опет са кратким силазним акцентом *ћȕља*. *Бýша* или *бýшина* је слаба овца, без вредности: „оне моје бушѐтине“ (околина Дурмитора). *Мр̏твица* је толико слаба да се једва вуче, а *цȕбетина* стрвина овчија или овца заклана а ошишана. *Скȕба* или *скȕбара* је са слабом вуном, која сувише опада у пролеће. *Кр́дница* се зове овца из великог стада. *Мљекàруша* која даје доста млека (млијечи). *Постр̏куша* или *пострк̏ушена* која даје мало млека (зато је најчешће кољу; у народној песми има: „а ухватих постркушу“). *Мýзница* или *мýзара* је овца која се добро музе; *вймењача* (чешће за краву но за

овцу) са великим вименом (и кад јој виме отекне од уједа змије, па од бола лута по планини и „неће је ни вук"). Супротно значи *сувòсиса*, коју, пошто је лака и окретна, зову још и *пелѝва̄нка*.

Не само према разним особинама него и према навикама овца у народу има много назива. Уз Вуково тумачење овце разблуднице можемо додати још ову карактеристику узету из народа: размажена — увек очекује да јој се да соли, парче шећера, хлеба. Није плашљива, лиже човеку руку, а излази на чело стада. *Га̀зибара* иде у бару уместо да пасе; *појѐкуша* стално јечи (глагол појекѝвати); *шу́га* је болесна, шугава овца; *сло́ма* — која је ломила ногу. *Потра̀гљива* зову овцу која се одваја од осталих, која тражи где има што најбоље да поједе, па се провуче у ливаду, и у кућу. *Гу̏зна* увек нађе себи места, може ускочити или провући се; *прѐста̄вница* је овца скитачица, за коју се не зна чија је, јер иде од стада до стада. Ако је овца од добре расе каже се да је *сојли* овца (и основа и наставак су турски).

Када напуне две године (*двòгошке, двòгоча̄д*) припуштају им се *пра̏зови* (неујаловљени овнови). Отуда именица *при́пуст*. Ован за приплод зове се *р̏кач* (*ркòвит*), супротно *ѝзјалова̄к* или *ја̀лова̄к*. Поред речи *мр́ка* (оплођује) (код Вука *мрче*) има и *помр̏кује*. Именице су: мр́кање (парење оваца) и помркѝвање, код краве вȍђење и ова́ђање. Отуда *волòвошка* или *волòвоче, волòводак*. *У̏вошка* (код Вука *ухошка*) је овца која се ни трећег пролећа не јагњи. (Постоји деминутив *у̏вочица*, не само за овцу већ и за краву). Ако се ојагњи пре две године, док је још шиљѐже, зове се *копѝлица*. Ако се двапут није ојагњила *прѐодница* (код Вука *прѐ(х)одница* само као назив звезде) и за овна *прѐодник*. Ако се три пута није ојагњила зове се *другопрѐодница* или *другопрѐошка*, а ако се уопште не плоди зове се *бѐсплодница, бѐсплошкиња* или *штиркиња* (код Вука само за жену). Назив за овцу која се први пут јагњи је *пр̏војанка* или *пр̏вљешка* (исто за краву). Деминутив је *пр̏вјешчица* или *пр̏вљешчица*. Према томе ја̏гње, двѝзе, првòја̄нка, тѐле ȍзимче, волȍвоче, првȍте̄лка. *Другòја̄нка* је која се по други пут јагњи, а *другòте̄лка* крава која се други пут тели.

Ако се овца ојагњи или крава отели рано (по Божићу) каже се да је *ора́њчила* (ора́њчити). Такво јагње или теле зове се *ра́њче*, а кад порасте *ра́њак* или *ра̂њка* (Код Вука само за лозу рањка). Крава која се касно тели (по Ђурђеву-дне) зове се *мла̀дӯнка* „нит

је ра̂ња ни мла̀ду̑нка“ (са пљеваљског пазара). *Тр̑зе* или *тр̑зан* је јагње доцкан ојагњено (Пива). Слабо јагње или како се у народу каже „рђавашно“ зове се *ѝстурак* или *мр̑иче*; ако је последње зове се и *ѝзјалōвче*. Ушкопљено шиљеже зове се *шкòпчић* („*шкопчића* два шипкорогаста“, Жабљак). Ако овца ојагњи два јагњета, каже се да је облѝзнила. Овца одабрана за божићну печеницу зове се *бòжитњача*.

Вук реч јагњило објашњава као место где се овце јагње, — отуда је географски назив Јагњило. Поред глагола јагњити се (именица *јагњење*, слично: *тељење, ждребљење* и др), у народу постоје композита *òбјагњити, пр̀ејагњити*, чиме се обележава завршетак јагњења. Например, „јесу ли се пр̀ејагњиле овце?“ (Жабљак).

Има и више композита од основног глагола *јáвити*, који у сточарском животу обележавају кретање оваца, изгон на пашу или на воду и повратак. Поред *јавити, појавити, дојавити, изјавити, најавити*, наведених код Вука, има у народу *пријáвити* у значењу приближити овце катунима (у време муже); *прејáвити* значи прегонити са једног места на друго (отуда именица *пр̀ејавак*); *ујáвити*, угнати их у стају или у тор (именица је *у̏јавак*); *сјáвити* — вратити из катуна или „сàвити“ из планине (обично је вода ниже да се напоје). *Пројáвити* овце значи превести их без штете при прејављивању. *Шѝкнути* значи кренути овце с места (код Вука само љуљнути), док се *коћàкнути* (несвр. *коћакати*) каже за козе. Ако је ветар овце иду *пòсапке* (сапима окренуте једна према другој да им је заветреније). Ако ујутру иду по роси каже се да се *рòсаве* (росáвити се). *Пòпасковати* овце или краве значи изагнати их на јутарњу пашу пре муже. „Што бих ја данас попасковала краве“, каже девојка са Дурмитора). А *спландовати* — скупити да се одмарају (Спландовати овце под *кр̀екњатē* чѐча̄ре, под широко жбуње); глагол *раскр̀екњати се*, значи раширити се.

Вук је унео буљук међу речи за које се сматра да су турске. Рѐч је заиста турска (büjük) велики, простран. Од ове речи деминутиви су *бу̏ључић* и *буљу́чак*. Од речи буљук је изведен глагол *забу̏ључи̑ти* (као од крдо *зàкрдити*, антоним *смѝца̑ти*, ако се продаје, коље или угине.) У буљук се никада не убраја више од хиљаде оваца. *Òдвојак* су овце које се одбијају преко хиљаде; *неу̏бројак* оне којих нема на броју (ако их неко краде или вук коље). Постоји и придев *нѐубројā̑т*.

За човека који нема стоке, у кога „коња није, вола није, овце није, козе није", каже се да је *бѐзбравовић*, а који има мало стоке, само неколико брава (*бра́вака*) он је *пӧбравичар*, а који не пази стоку („није понесен за живим") зове се *нѐвидбрав*, а ко има много стоке зове се *бу̏ључар*.

Реч *ја̀гањчар* означава чобанина који јагњи, а тор у коме се налазе јагањци зове се *ја́њчар*. Уз реч овчар постоји и *по̀дојчар* (у народној песми: „Ој, овчару, подојчару"), који не пази да јагањци подоје у право време, не „по̀лу̑чи" их (одлучи). (Код Вука полу́чити само erlangen). Занимљиво је у народу замењивање именица придевом и обратно: Место овца, о̏вчије, место говедо, го̀веђе, место брав, бра̀вље („шта имаш *овчије* и *говеђе*"), док се место овчији скоруп употребљава реч *о̏вчетина* (Вирак под Дурмитором). Вуковим речима *кесим* и *кесимача* додали бисмо још *кесимара* као и прецизније објашњење речи *кѐсим*. Кад не роди сено овце или краве дају се у кесим онде где га има. Друге јесени се враћају уз килу масла или фијорин — за краву се примало четири киле масла или четири фијорина. (Ово су цене од пре Првог светског рата). Ономе ко их је хранио остаје млеко, јагње или теле и вуна са овце. Овца или крава придата нечијим зове се *придавуша* а тако исто ако „придаје" (више даје млека). Ако се предаје без награде (рецимо да се помогне сиротињи, или ако су Турци хтели да плене за казну) зове се *предавуша*. И јагњад се даје на *и̏зим*, *изимље́ње*, *зи̑мницу*. Половина се у пролеће враћа сопственику, а половина остаје ономе ко их је зимио.

Поред речи *бик*, *ба̏к* има аугментатив *ба̀чина*, а за јуне назив *бу̏кота*. Јуне са круговима друге боје него што му је основа зове се *ко́лоња* и *ко́лоњица* (кола, упор, коласта аздија). Јуне буче (букати). *Буру̏кати* значи разметати роговима сено или сламу. За краву кажу да је *би̏куља̄ста* кад одебља а не даје млека, *заби́чила је* (забичити, постати као бик).

Уја́рмити, *подја́рмити* значи ставити јарам, а *разја́рмити* остати без волова, *ра̀зјагњити* оставити овце без јагањаца. „Пржите, пржите, разјагњићете овце" (Жабљак под Дурмитором), у значењу ако се јагањци покољу неће имати ко да посе овце. Од именице *тѐљиг* (уведене код Вука) има глагол *утѐљижити*, ставити у тељиг. Човек суров према воловима зове се *воло̀дер*,

а батина којом се во гони *волòганац*. („Ако те ударим овим вологонцем“, Жабљак).

Од речи чобанин или чобан изведени су глаголи *чòбановати* и *почòбанити* се (постати чобанин). „Почобанио се под старост“ (Пљевље). Од речи *катун* изведен је глагол *катýнити*, живети и радити у катуну, као што је од речи *планѝна* изведена именица *плàнинка* — домаћица на планини (код Вука значење curatrix ovium), уствари означава жену која све ради око млека, скупља скоруп и сир за зиму) и глагол *планинòвати*, бити планинка: „Музем краве и овце, планинујем и разливам, и најпрва сам на ливади да пластим“ (жена из села Развршја под Дурмитором).

Део планине који припада целом племену зове се *кòмунӣчка гòра*. Паша у њој *кòмӯн*, а ливада *комӯница*. Ту је све неомеђено, док су ливаде омеђене камењем. Такав камен се зове *мèђāш*, или *мèднӣк* (Код Вука међаш само у значењу сусед, треба *помèђаш*). Поставити међаше, ударити границе, каже се *удýжити*. *Мèртек* је граница коју поједина племена у планини постављају између себе. (Глагол *мèртечити*, поставити границу). Ако на испаши нема племенске границе, него је заједница шира од комуна зове се *мӯша* или *мушàлук*. *Ȍграда* у поменутим крајевима значи ограђена ливада (боље се чува од стоке и боље роди). Ако се земља да добро обрадити, каже се да је *срȁдита*; трпни придев на *т* јавља се и код речи *сплȁстит*: „лијепог овог дола, спластит ли је“ (село Новаковићи), у значењу да се у њему лако да пластити. Од оваквих трпних глаголских придева, пошто их је употреба сврстала са правим придевима, имамо и компаратив *срадѝтији*, *спластѝтији*. Поред глагола ѝздизāти, ѝздигнӯти, има именица *ѝздиг*, изгон стоке у планину.

Товàрија (код Вука само суд за воду налик на плоску) део је конопца причвршћен за главар, предњи део самара, око кога се кад је слободан омота, служи за везивање терета. *Рѝбице* су попречни део самара.

Поред стаја, торова, торина има још назива за места у којима се држи стока у планини у недостатку стаја. *При́бој* се прави од соха, пробијених унакрст, „учетврт“. Удари се шљѐме, „шљѐмēнā се“, па се „попроштѝнā (ударе се унаоколо даске, прòштине); глагол *испроштѝнати* значи исећи на проштине. Горе је отворено. Нагне се помало. (Код Вука при́бој је место на води где

увек има ветра, те прибија уз крај). Од именице *йрибој* изведен је глагол *зайрибојиши*. *Наслон*, наслоњено дрво са ветровите стране (код Вука bedeckter Gang). Наслоном се стока штити од ветра, мећаве, да јој не смета јести, и од вукова. *Заклон* (код Вука Zufluchtsort) у Пиви значи назив за место усечено у снегу.

Овце се утерују у *ровине* где рове испод снега и траже храну. Отуда *заровиши* овце, или појавити овце да се зарове, или *ујавиши овце у ровине* (снегом, на лопати, место соли, намаме се у ровине). Ту оне *йрировљују* (пријровљивати), ровикају (ровикати), док се не напасу. Овце се идући пртином огрудвају (навали им се снег ако је мек на вуну), па не могу ићи док им чобанин не одбије груде тојагом. Док овце рове пада им снег на ћубу (код Вука ћуба само за кокош), па се често тако накупи да ништа не виде док им чобани не стресу снег. Изровљено место је *ровилишше*, а *разрова* је оштећено сено. *Ровāш* је штећење сена које говече дохвати рогом (код Вука само у значењу рабоша). Овце се држе у савардацима, синг. *савардāк*, који се граде када се побије неколико врљика тако да им је дно добро разведено, а у врху су скупљене. *Најрошљика*, празнина између врљика, покрије се сламом. Савардаци су служили и људима за становање. У случају рата или паљевине лако су се подизали, што се помиње у народним песмама[1]; аугментатив *савардачина*, упор. *колийчина* („живи у некој колипчини"), деминутив *колибица* има нарочито значење, значи малу колибу у којој планинка вари и разлива млеко. Савардиште је место где је био савардак. *Мужњак* и *музāр* је тор где се овце музу, али не ноћивају онде. За мужњак се не употребљава проштац, већ може и слабији материјал од врљике. *Кућара* је на саонама стављена колибица, која се може покренути, велика тек толико да у њој могу лећи једна или две особе (код Вука кућер).

Поред назива за стоку и места где се држи, непознатих или мање познатих у књижевном језику, постоји још велико богатство у називима за храну, нарочито има много разних имена трава (што иде у ботаничку терминологију), сена и рада око њега,

---

[1] Луле криве, а чибуци шарци
А маом им куће савардаци
По томе се познају Шаранци.

па назива за производе млека и вуне, за посуђе и алат који се у сточарству употребљава. Стручној и општој терминологији свакако би ови називи били *корисни*. *Брзо̀зрелац* је кукуруз (урметин), који брзо, за 48 дана, сазре.

Овце и друга стока се у планинским крајевима највише хране травом. Ако трава добро расте каже се да је *пора̀шљива*, ако је слаба зове се *зло̀травица*. Стара трава зове се *ста̀руга*, прва у пролеће *ка̀лац* (наведено и код Вука). За младу траву кажу *ре̏ска*, лако се коси, а за стару, изгорелу од сунца, да *ру́шти* (ру́штати, „стоји је *ру̏сак*"). *Сагоре̏љака* је трава сагорела од врућине, или како се око Дурмитора каже „спламћела од сунча̀рице." Трава се *упири*, упи̏рити, постаје као пиревина, *зу̏бача*. Траве имају разне називе. Неколико оштепознатих у дурмиторским катунима су: *цри̏јемуша* са лишћем сличним луку ширим од спанаћа, највише је има по планини Ивици (део Дурмитора) и људи су се хранили њоме у време глади. *Бу̏сика*, оштра, расте у висини, у Дурмитору на Мркољиној Греди. Врло је хранљива; иза ње стока дуго не огладни, дивљачна је, расте у ћумама, слична је коњској гриви. Има је српасте и коритасте. Може вода низ њу да појави. Зову је још *ву̏ча̄ј* и *чи̏пац*, ако је ниска. Ја̏рац, ако је оштар, понекад се не може ни покосити („нисам могао одбити ни *сви́ца*", у значењу колико би коса засветлила у њему). *Јарац* је оштар или обао, налик на бусику, само не одрасте колико бусика, па га је тешко косити. *Си́љевина* расте већином по стенама. У Паштровићима израсте слична трсци, тршната, док је у околини Дурмитора у виду гранчица. Има бео цвет на врху. Повећава количину млека код стоке, или како се онда каже „мли̏је̄чи" мал и чува га од метиља. Народ верује у којој год трави расте и кукурек да појачава количину млека. *Ку̏стурица* је са цветом плаве боје, стока је радо једе, *Гра̏овина*, ако је ситна — зечја *гра̏орица* (код Вука граховица), расте трста, дебела, око ње је широко лишће. Од ње је стока напредна, као од сиљевине, са листићима уокруг; зими је стока радо једе, али млеко од ње мирише, те га нерадо пију. *Ча̏пљезина*, код Вука чапљијез, у народу се сматра да је корисна ситној стоци, док би крупна од њега скапала. Кажу да овца од ње кукуриче од ситости. *Ража̀ница*, велика класуља, *тети̏вица* (код Вука тетивика, Дубровник, без објашњења), када из земље удари корен јој је као омлаци, што овце радо једу. *А̏врик*

је кад трава прерасте. Постоје још два имена за траву: *буљӯка̄ш* (нисам добила објашњење) и *сјѐруша, сӣје̄р, шѐруша* (придев сјерушав за сено), слична белом луку, има танко повисоко перце врло оштро; као медљика добра је за пчеле.

Ако стока нерадо једе нећу храну каже се да мрза́нчи (мрза́нчити). Зелено сено је детелина, звонац, чапљезина, мљечике, док је од бусике, чипца, јарца, сјеруше, бучаја — јарчевито. *Кòровина* је трскаво сено. *Пит̏омина* — пȍљевина је сено из орнице (орничине). Ливадно је питомо, али нешто мање. *Старòкосно* је сено које се последње коси, у августу, даје се ујесен када је мал „живстан и јак до Савина — дне". Старокосна трава „промакне напола", док се дигне у сено. *Нѐкосина* је трава што остане целе године. *По́жња* остаје иза пожњевена жита. (Не верује се плећу јагњета које је пасло пожњу). *Прѐљетак* је остатак прошлогодишњег сена. *Вӣдовина* је сено кошено око Видовдана, зове се још и млàдокȍсина. То је најбоље сено, даје се овци кад се „објагњи" или крави кад се отели, или кад „изрђа мал", кад ислаби стока, да се поправи.

Које и отава има значење реч *пòдотавак*, трава која се јави по косидби (глагол је *подотавити се*). *Вр̀овина* је део сена или сламе са врха, што иструли, те се одбацује. Глагол *површѐвати* значи поправљати врх од сена. *Кр̀овина* је сено или слама којом се покрива намет снегом, где нема воде. То је најгоре сено, које стока неће да једе. *По̏дина* је савршено сено, а *зàподинак* мало развршено сено. Глагол *рàсподин пти*, синоними: расподјести, разврШити, разложити, антоним: *усиј ѐнити, уредити*. *Пр̀овила̄ти* значи растрести сено вилама. Од именице сијено изведен је придев сјењав, натруњен сеном, уз кога је прионуло сено, глагол *осјења́вити* (се). *Уп̀у̏љати се* значи упарити се и почети трулити. Такво неосушено и потпарено сено је *пу̏љевина*. *За̀ладак* је хлад од траве. „Колика је трава, ударио сјен њен у заладак" (Жабљак). Поред речи *грабити*, наведене код Вука, има од речи грабуље изведен глагол *грабуљати* и композита помоћу префикса *пригра̀бу̏љати, прѝкупити* (програ̀бу̏љати, мало грабуљати), *преграбљѝвати*, бацати устрану ради пролаза. *Надграбљѝвати се*, надметати се у грабуљању. *Држак* грабуља зове се *грабу̏љиште*, а горњи део грабуља са зупцима *òрлић*.

У вези са косидбом има у овим крајевима доста мање познатих речи. Поред основног глагола *косити* од њега су изведени многи други помоћу префикса и прегласа. *Укòсити, укàшати* (*ỳкаша*, сено од 50 товара), *прикòсити, прикáшати* — довршивати косидбу. *Прѝкосница* је пита која се меси у време прикашања. *Прекòсити* значи прећи границу; *докòсити* — завршити косидбу. Ако је први откос двострук, зове се *ра́скос*. Отуда *раскòсити*, начинити пролаз и *прокòсити* у значењу мало косити.

Ȍстојбаша је последњи од косача. Супротно козбаши, првоме. (Козбаши припада глава при јелу, остојбаши тртица). За уредна косца, радника каже се да је *па́ламет на раду* („Захукти се кад ради").

Сјѐња̄к је више сијена свучено на једно место, где се обично стока зими храни. Поред овога објашњења Вук је дао и синоним *сјѐњару*, где сијено стоји. У поменутим крајевима, око Дурмитора, употребљава се само реч сјѐња̄к, а увек у значењу места где се свози сено.

Кòшевина је синоним за косидбу. „У Језерима је прошла кошевина" (Змијница). *Ỳкос* је оно што човек може укосити на своме имању. *Ỳкосак, скȍсак*, мало што се покоси. *За́кос*, колико се косом обухвати, и почетак косидбе. *Прокòсити* значи и начинити пролаз. (Код Вука *за́кос*, место у планини где се може косити). *Пòкос* или *пòкосина* је оно што је покошено. *Сјѐнчић*, сијѐнце је деминутив за сено од две до три стране. (Страна је 60 кг.). *Неу̏сијењено* је неслегло, не устајано сено. *Осу̏вођено* је просушено, које се може трпати и у плашће. *Награ̀нчић* је мали пласт. *Брѐмчић*, количина сена која се одједном полаже овцама и говедима. *Пла̀стилица* је девојка или жена која пласти. *Пла̀стидба* радња плашћења; глагол *пластити* је наведен код Вука, а у народу постоје још многи с њим сложени: *запла́стити*, почети пластити, *спла́стити*, довршити сплашћење, синоним *упла́стити*. „Колико сте упластили"? *Пропла́стити*, радити на плашћењу. „Пођи ђу да пропластим" (Жабљак). Сено се скупља у навиљке (деминутив је *навѝљчић*). По неколико навиљака се ставља један уз други, када су добро просушени, трпа се у пласт и свлачи у *кòта̄р* (место где стоји сено). *Кòтарӣште* је место где је био котар. „Котариште од те кућиштине". Глагол *искота́рити* значи потрошити све из котара. *Љѝљак* је део сена што се слегне, а

слегнути се каже — *љ̀днути*. Велика сијена су пластови слегли „усијењени“, стављени уједно, и до педесет товара. *Ст̏оговина* је место где се садева сено. *За̑вала* је сено скупљено у толикој мери да се грабуљама не може даље вући. Обрнутим орлићем се гура даље (Код Вука За̑вала име манастира у Херцеговини. Вероватно је на месту где је подигнута била нека завала. Упореди: Пљевље).

Где је кршевито место сена се бере односно сече лишће са грана и оставља за зиму. То лишће за стоку зове се *лист̏обер*. *По̏дбр̑ст*, суво лишће или четине, стављају се под јагњад.

Од имена места на којима овце пасу и напајају се има више деминутива: *лива́дак, леди́нак*, као што су од локва деминутиви *зало̀квић, залокви́њак*. *Вла̀чица, у̏валица* су места на ливадама где боље роди сено, а *задола́шак* — мала удолица. Поред речи *вр̀тача* наведене код Вука има придев *вр̀тача̄ст*. *Та̀њић* је слаба земља, а исто тако и *о̀брдина*, земља при брду. *Спла̏вак* је водом нанесена земља, која може да роди најбоље сено. *Вало̀вит* у оним крајевима не означава undosus, wellenreich него *кршевит*. *Кало̀вит* значи прљав, блатњав, а *бла́та* је прљава вода. *Врле́так* је деминутив за врлетно земљиште. *Сли̑вци* су вода и све што се слива да нагноји земљиште.

У народу постоје многи називи за млечне производе. У Црној Гори и Херцеговини узварено млеко се зове само *варѐника*, док је *млијѐко* назив за кисело млеко. Придеви *варѐничав и мље̏чав* адв. мље̏чаво. Ако се неварено млеко (jо̏мужа) кисели без разливања у карлице или како се онде изговара *ка̂лице* добије се *цѝјело млијеко*. *Самокисјељина*, као што јој име каже је млеко које се само укисели. Када се млеко збије као сир у карлици, „удрпи се“, зове се *др̏па* или *др̏пљевина*. *Гру̏шавина* се добија ако се тек помузено млеко осоли (обично ујесен када је најгушће) па се настављено на ватру меша по дну кашиком док не почне избијати слап испод кашике, онда се скине с ватре и изручи у чист суд. Згусне се као каша, тако да кашика стоји у њему. Ове речи је било потребно објаснити јер је код Вука грушавина објашњена само као згрушано млеко које се прави особито „првијех дана када се крава отели“, и као синоним за *урду*, која се добила од сурутке што се цеди из меког сира. Ако се та сурутка стави на ватру избија густа а лака бела смеса коју планинка скида кутлачом

у суд. Ако урда дуже стоји, *ѝрȍзукне,* поквари се (придев је *ѝрȍзукао),* а кисело млеко које дуже стоји *узвѝшити,* ужљути се. *Нѐдогруша* је млеко које се није потпуно угрушало. (*Грушати* и *узгрушати се*). Сурутка кисела зове се *расол* од сира. *Сѝревина* је кад се провари вареника. *Бр̏љковина, бр̏љчићи* се јављају док се слатко млеко разлива у карлице (упор. *брчак* вода која штрцне кад се гађа каменом). *Бу́чевина, бу́ча* је врста киселог млека код Вука; она се уствари добива када се вареника сипа на љуту сурутку, те се од ње одвоји сир. *Ку̏наздра* је млеко прво по телидби или јагњиву. *Цијѐлац* је сир од варенике са кога није скидан скоруп. Пејоративно од сир *сиру̏љина*. *Си́рница* је пита са сиром. *Пр̏љо* је тврд сасушен сир од млека са кога је скинут кајмак (скоруп) и врло је слан. *За̀дојак* је оно чиме се задоји. „У овој земљи то је најбољи задојак". Ујесен скоруп „за̀ја̄чи" (постане дебљи, чвршћи). *Прѐлијев* у овим крајевима значи преливање, а не као код нас прелив оно што се прелива. „Сваки суд напрелијев" (Дурмитор). *Грому̏љица,* грудица масти у млеку, глагол: *згрому̏љати се, угрȍмуљати се, згру̏двича̄ти се.* *Љу̏ткаст* је скоруп ако је силан и мало опор. *За̂смока* је оно чиме се смочи. *Мла̀ћеница* се зове метено млеко из кога се извади масло.

Мљѐкара је жена која ради око млека или која воли млеко а и која сама има довољно млека па може добро да доји. *Мљѐка̄р* је човек који ради око млека и место где се држи млеко.

Ако млеко нестане крави каже се да је *ѝрека́йило.*

Од речи скоруп имамо изведене глаголе *заскору̏йити, оскору̏йити,* ставити скорупа у млеко. *Скору̏йан* је човек који воли скоруп, *скору̏йача* жена која воли скоруп и питу са скорупом. (Придев је *скȍруйав*). За цицвару постоје синоними *гȍтовац, ѝрѝйравац, ма̀мица.* За̂лив или за̂љев је чиме се пита залива. *Пјѐне* (pluralia tantum) су на узвареном млеку. Поред изведеног глагола *ȍйјенити,* наведеног код Вука, има и *йȍйјенити, сйјѐнити,* скинути пјене у један суд. Планинка обично даје чобанима да пјене. *Гре́ба* (грѐбанице) је оно што се на дну суда ухвати од млека. („Хсди да ти бака да гре́ба"). *Разљѐвуша* је пита која се разлива, *су̏лтийита.* Каже се и *разљѐвача* или *изљѐвуша,* док је *коту̏рача* пита савијена са сиром и скорупом. *Смјѐса* је помешан меки сир са скорупом.

Од ствари потребних у сточарском животу споменућемо: *зàвашку*, кашику којом се вади; *кабȳлицу*, мањи дрвени суд за млеко; *кра̏љачу* — дрвени суд за мужу, (дем. кра̏љачица). Вук наводи друго значење из Далмације. *Бр̏кљача* је дрво за мешање (глаголи су *бр̏кљачиши* и *забр̏кљачиши*); *кòшланица* — дрво дебело, колико обрамница, угнуто, стављено преко соха на које се проврзе котао ради варења млека, или казан на беочузима (код Вука *кàзан* само у вези са ракијом). Од деминутива *кошлић* има изведен други деминутив котлѝћак. *Кȳшлача* је велики дрвени суд са дршком, за захватање и разливање млека. Демунитив *кȳшлачица*. *Самòшвор* — велики суд као чаша или каблица. *Бр̏зāр* — мала мешина за мрс сир и кајмак. Синоним *брзàрица*. *Крѝвоӣера кâрлица*, ужа или шира са једне стране — „тако је дрво занело". *Ћѐдило* — крпа пртена за цеђење млека (у шаљивој песми: „Ђурен баби воду носи, у ћедилу на рамену, ћедило се провалило, те Ђурена завалило"). *Ћѐдаљка, ћѐдиљица* је справа за цеђење. *Ра̑зљевак* је суд којим се разлива млеко у карлице. Деминутив *разљевàчић*. Поред речи *дебе* чији је опис дат код Вука, а које служи најчешће за спремање ужине чобанима, има аугментатив *дѐбешина*, и деминутив *дебéнце*. *Раздебешиши*, не значи само остати без дебета, већ без мрса, односно без живога, без стоке. *Кр̏буља, кр̏буљица*, од смрчеве коре са повразом или без њега за ношење јагода, али изузетно и мрса. Деминутив *кр̏буљичица*, аугментатив *крбуљѐшина*. Уједно пејоратив — ружна неугледна крбуља. Од чактар аугментатив *чакшàрина*. Поред речи мљешина постоји *кòђача*, козја мешина.

Звéчак је прапорац у звону.

Ако се заклана овца исече на правилне делове, каже се *ишчерѐкаши*, иначе се исећи каже *искаблѝћаши*. *Кòшеш* је бут меса, деминутив *кòшешић*. Кошет се обично *ȳлучӣ* — тј. стави у лук.

И у вези са предивом и ткањем има нових речи. *Влâс*—жица од вуне, *ӣòшка* — вуна за поткивање основе. *Рȳдина* — код Вука у значењу тратина — руда, руда вуна, значи добра вуна, *кр̏ћевина* — слаба вуна. *Тȳшица*, код Вука вуна што се брије с коже. У дурмиторском крају се тако зове вуна која порасте после летње стриге, пре клања. Стрига, радња као и стрижење (код Вука епитет за овцу — „А ти овцо стриго моја"). *На̏гребља̄ј* вуна, колико се једном узме на гребене. За реч *др̏ндāр*, која означава човека што разбија

јарину, вуну с јагњади, у оним крајевима постоји назив „разбѝја̄ч ја̏рине“.

У вези са речју *боровница*, витаминозне бобице, сличне апти које расту на жбуњу, *боро̀вња̄ку*, и које чобани радо беру, има *боро̀вњака*, сок који се цеди из боро́внице.

Има у дурмиторском крају и назива за време ненаведених у Вукову речнику: *за̀јужи* (*за̀јужи̇̄ти*), јужни ветар, југовина ју̏жина („Турчин је тада жесток на сјеверцу је бољи“). Сено овлажи, те се тада теже полаже стоци. Супротно ју̏говини — *сјеве́рац, сје̏веровина*. Од именице киша изведена је нова — *кишо̀вина* (кишовито време). *Ромѝњати* каже се *нара́шати*. „Нара́ша киша десет дана, окисели сваки корен“ (Жабљак). *Суво̀маглица* је магла која лако нестане. Падање снега је дало сложеницу *шње̏гопа̂д*. „Дотужио ми је овај шњегопад“, прешао врљику, придев шњегопадан, где има много снега. „То је мјесто шњегопадно“ (Жабљак). *Шњѐжа̄р* је снег који добро напада. *Мло̀кавица* је снег са кишом. *У̏пађа*, велики снег, када се овце не изјављују. *О̏ђа* је лепо зимско време када може да се иде (код Вука хођење). *Тра̀жина* је пут по снегу (пртина). *Про̀гријавица* је када се сунце на махове указује, прогријава. *Сунча̀рица, за̀сӯнчити*. „Склони млијеко да не засунчи“, да га не ухвате сунчани зраци.

Занимљив је некада и леп фигуративни говор из сточарског живота. Као и све уметничке појаве и фигуративни говор је комбинација стварности и маште. А у овом случају потиче од посматрања стоке и љубави према њој. За неразумна човека каже се да је *бра̂в* или *бра̂в бо̀жијӣ* (Херцеговина и Црна Гора), а за крупног и незграпног *во́лоња*, за неразумног а тврдоглавог каже се да је *коњо̀глав* или *буко̀глав*. Има много глагола у нашем језику који потичу из сточарског живота а употребљавају се фигуративно: *наро́гити се*, гледати попреко, *забркљачи̇̄ти* у значењу замутити — *брабо̀њчати* или *бркљачити*, причати којешта. *Узја̀рцати се* бити жив преко мере, а *ја̀рцати* брзо и живо причати. Чакта̀рати — причати без прекида (именица је *чакта̀рало*). Јавља се поређење *као овца кад униже пртином*, или перифраза *док потекне овча вареника*, а за рђаву годину се каже „*нема ће да се обуче у траву коса*“. Као персонификација јавља се прва *пла̏меница* (врућина) по Петрову-дне је *све пограбила*, у значењу да су нагле врућине спалиле траву. Или хипербола *прѝжди се* (упали) на великој ју-

говини. Има, како ми се бар чини, изванредно лепих фигура: *улàбудиле се овце*, у значењу да су полегле и беле се као лабудови. Метафора *слòмити јáрам* у народу има значење остати без волова, ако их је непријатељ или хајдук одагнао, или ако су продани у невољи. Глагол *ђевèрисати*, бити девер уз девојку, у шали се преноси и на стоку. „Ђеверише јој галоња". Има више примера замене животињског и људског живота употребљеног у благој иронији. *Скỳтлачити се*, од именице кутлача, употребљава се у значењу савити се. Исто *усрпити се* од именице срп. *Ỳчаприти* од именице *чапра* (кожа), у значењу смежурати се, смршати. *Плâндовати* се употребљава не само за овце него и за људе. Од придева *јалов* имамо сложене глаголе који се примењују изван граница живота стоке. *Ȍјаловила се зима*, каже се када снег почне падати на време па га после нема; за жену кажу *ѝзјаловила се*, када престане рађати, а *ỳјаловила* је ако одебља и не рађа. У тужбалици се, а и иначе, буљук (као батаљон) примењује и на људе. „Није један ни двојица но цијели буљук војске". *Акàчица* је назив не само за краву која јури него и за жену. Као што се на жену примењује епитет иначе придаван овци вỳцирепа, или вӣмењача, у значењу зла жена, вештица. „Она моја вимењача учини ми то данас" (Пива). За жену оштрог погледа каже се да стриже очима. (Израз употребљен у вези са стригом вуне, а зову је *стрӣгна*). У једном опису из дурмиторског краја речено је за човека да је *стрељкастог ока као у јастреба, а брк је засукао као рог од овна*. Епитет *потрâгљив* каже се и за човека. *Јакòроче* се зове јагње или теле тек рођено, али се исто каже и за дете. Исто тако се и назив *дȍјēнче, дóјче, òдōјче*, каже и за дете, а живинче или *сковӣнче* за човека у пејоративном смислу. Кме́чи — кме́чати — каже се не само за јаре него и за дете. Глагол *убарỳсати се* (испрљати се) везује се и за човека, нарочито за дете. „Убарусало се кајмаком". Отуда именица *барỳсан* и *барỳсача*. У вези са дерањем коже са овце постала је фигура *одèркожа* у значењу човек који гони на тежак рад без одмора. У другим крајевима дѐрикожа је онај ко много наплаћује. Каже се тражи *помолац* у значењу тражи мито. („Помолац баби душу губи"). Реч *основа* са првобитним значењем за ткање пређе је у фигуративном смислу стекла много шире значење. *Р̏калија* је назив не само за овна који јури и наноси штету, него и за човека; за жену се каже *р̏кача*. Епитет *крѐпаћнā* уз именицу година јавља

се ако те године стока много липсава, као што се каже ȍштурила је година, ако је слаба, неплодна. Од придева *штӯр* изведен је глагол *ȍштурӣти*. У вези са речју бȁџак, наведеној код Вука, јавља се у народу фигура *изврнуо бȁџāке*. Од речи *бр̏њаст* или бр̏њатāст, таман ован, во, коњ, са белим знаком на глави има глагол *ȍбрњити* (транс. и *ȕбрњити се*), примењено на људе. Само фигуративно се и могло десити да је неко своју жену, нарочито ако је била постарија, са слабом косом, у иронији назвао *скȕбом*, па је то у Вуковy речнику погрешно унесено као синоним за газдарицу, домаћицу, стопаницу. *Без забјела* (*зáбјел* именица од глагола забијелити) је потпуно црна овца али се овај израз фигуративно употребљава и за неко зло: кад нечему нема помоћи. *Прѐкāпи јој млијѐко, зȁмлијечи*, каже се за краву ако не даје млеко, а за човека ако је изгубио снагу. Метафора из сточарског живота је, например, раскрȍбио се снијег (таји, постаје као скроб) те стока одмах под њим налази храну. Напослетку, фигуративно је када доброга човека назову *кȍђā* (козја) *мајка*. („О, Малиша, кођа мајко!").

Ово је лексички прилог само из неколико суседних крајева, из Санџака, Дурмитора и Пиве, где су машта и способност за лексичко стваралаштво изванредно развијени. А сигурни смо да би се у другим крајевима нашло других речи, израза и фигура. Њих има, мање или више, у свим крајевима наше земље. Њихово прикупљање и обрада знатно би обогатили наш нови речник народног и књижевног језика.

Аница Шаулић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *У Харцу (Западна Немачка) при такмичењу певчева у издржљивости кукурекања победио је један певац кекерез...*

Већина двосложних именица мушког рода које у номинативу једнине имају непостојано *а*, задржава то *а* и у генитиву множине. Номинатив једнине и генитив множине код тих именица имају, дакле, једнаку основу која се разликује од основе осталих падежа. Упоредимо напр. неколико таквих именица: *ловац-ловаца*: *ловца, ловци*; *конац-конаца : конца, конци*; *ливац-ливаца : ливца, ливци*; *ровац-роваца : ровца, ровци*; *јарац-јараца : јарца, јарци*, итд.

Изузетак чине оне двосложне именице мушког рода које у номинативу множине проширују основу умецима *-ов/-ев*. Оне у свим падежима множине, па и у генитиву, добијају тај уметак који се додаје на основу косих падежа једнине, те је у њих у целој промени различита једино основа номинатива једнине. Такве именице биле би, између осталих, и: *шанац: шанца, шанчеви, шанчева* (< *шанц* + *ев* + падежни наставак); *колац: коца*, (< колца), *кочеви, кочева* (< *колц* + *ев* + падежни наставак); *ветар ветра, ветрови, ветрова* (*ветр* + *ов* + падежни наставак); *котао: котла, котлови, котлова* (*котл* + *ов* + падежни наставак) и сл.

Пошто именица *певац* у нашем књижевном језику у номинативу множине гласи искључиво *певци*, а не *певчеви*, она ће у генитиву множине имати једино облик *певаца* са основом која је једнака облику номинатива множине. Дакле, *...на такмичењу певаца...*

Уствари далеко срећније решење било би да је писац употребио именицу *петао*, тј. облик генитива множине *петлова*, јер је, како у нашем свакодневном говорном, тако и у књижевном језику, у неупоредиво чешћој употреби именица *петао* него именица *певац*; упор.: *борба петлова, изложба петлова* и сл. па, према томе, и *такмичење петлова*.

2. *Он као да би хтео да каже ... да је човек тога света један вечити мартир.*

Ушао је и нашао се у офису.

Већ одавно је рашчишћено питање употребе страних речи у нашем књижевном језику. Разумљиво је да их не можемо изоставити тамо где им у нашем језику нема добре замене, нити тамо где су у питању међународни називи прихваћени мање-више у свим језицима. Тамо, међутим, где у нашем језику постоје речи истог значења, нарочито ако су још и широко распрострањене, потребно је увек водити рачуна да се непотребне стране речи уклоне у корист домаћих. Ова два, надохват узета примера сведоче да писци често без икакве потребе, можда сматрајући да то доприноси лепоти њихова стила, употребљавају стране речи, а да при томе, за такву употребу, немају никаква оправдања.

Први пример узет је из приказа једне наше савремене збирке приповедака. Зашто би наш књижевник желео да прикаже да је било који наш човек — *мартир?* А поред тога поставља се питање колико ће читалаца разумети критичара, колико њих ће схватити шта је наш књижевник желео да каже. У нашем језику постоји реч *мученик,* за коју је свакако чуо и писац приказа, која значи исто што и француска реч *мартир* (martyr), и која стога потпуно може да стоји у овој реченици, казујући јасно и недвосмислено шта је желео да каже наш, југословенски књижевник.

Други пример узет је из превода једног страног романа. Пошто је већ превео читав роман, преводилац је свакако могао да преведе и ову једну реч. Зашто он то ипак није урадио није јасно. Тим пре што реч *офис* (енг. office — канцеларија) бар за сада, у нашем језику ништа не значи. Додуше ни *канцеларија* није наша реч, али је она већ ухватила корен у нашем језику и тако је широко распрострањена да би, ако ништа друго, била бар разумљива сваком читаоцу.

Дакле, још једном подвлачимо да треба водити рачуна о томе да су многе стране речи често употребљене без икакве потребе, да оне у приличном броју случајева наговештавају сиромаштво пишчева речника и да их стога треба избегавати.

3. *За изградњу сплава утрошено је 1300 бамбусове трске.*

При навођењу количине било каквих предмета потребно је иза броја увек назначити о каквој је количини реч, тј. да ли је

у питању мера, струк, комад, или сл., напр. 10 комада хлеба (уколико се не каже 10 хлебова), 5 тона пшенице, 3 низа бисера, туце дугмади, хиљаду струкова кукуруза и сл. Исто је тако требало истаћи о каквој је врсти мере реч у случају са овим бамбусовим трскама. Пошто то није учињено, логично је претпоставити да су у питању појединачна бамбусова стабла, а онда уз број 1300 као и „уз све основне бројеве од 5 надаље, уз прилоге за количину и уз све речи које означавају неку количину...“ именица треба да стоји у облику генитива множине, дакле:

За изградњу сплава употребљено је 1300 *бамбусових трски.*

4. *„Назови М ради уморства!“*

Глагол *назвати* у источном делу наше језичке територије данас има углавном једино значење *дати некоме име, некакав надимак, назвати кога неким именом.* У томе случају овај глагол је прелазан и уз њега мора да стоји објекат и друга допуна у инструменталу. Упор. изреку: *Назови ме и лонцем* само ме немој разбити; или *Назвали смо ту професорку Морском Сасом,* јер је највише волела да испитује ту лекцију.

Значење глагола *назвати* с допуном у дативу и акузативу — назвати коме што — данас звучи архаично и задржало се углавном у народном говору (упор.: *Ја јој назвах добро јутро.* — Онда му он назове бога итд.)

Поготову је глагол *назвати* у значењу које му се даје у горњем примеру туђ нашем језичком осећању и уместо њега треба употребљавати глагол *позвати.* С друге стране уместо рогобатне конструкције *назови ме телефоном* (која се код нас потпуно може разумети као *дај ми име телефон,* као што и у горњем примеру *назови ме лонцем* значи *дај ми име лонац*) треба рећи, у духу нашег језика, *позови ме телефоном, јави ми се телефоном,* или просто *телефонирај ми.* Тада ће бити јасно да је телефон само средство за позив, а не некакав (свакако неумесан) надимак.

5. *Почео је да прекопира и увеличава анзискарте...*

Јасно се види да смисао ове реченице захтева трајне глаголе, и стога глагол *прекопирати,* који има значење свршене радње (тј. извршити или завршити копирање) није срећно употребљен. Требало је рећи: *Почео је да копира и увеличава...* А што се тиче *анзискарти* и ту би добро било ову реч заменити неком домаћом.

6. *Најбољи певачи су по мени Цими Станић и Лола Новаковић:*

Израз *по мени*, који се у разговорном језику још и може употребити као нека врста скраћеног изражавања, у писању треба увек замењивати потпуним изразом *по моме мишљењу*, који је једино исправан када је у питању књижевни језик. Иначе би могло доћи до нејасних ситуација кад бисмо, например, написали „по мени они нису тако брзо возили" и кад би оно *по мени*, које уствари има значење *по моме мишљењу*, могло да се схвати и као предикатов додатак за место, па би читава реченица постала сасвим бесмислена. *Б. Ш.*

7. „...*проговорила је савест као врхсван бранилац човека и живота*" (Политика, 28. IV. 1957, стр. 13).

За овакву врсту атрибутске службе у нашем се језику употребљава одређени вид придева. Стога је место *врхован бранилац* требало рећи *врховни бранилац*.

8. „*Пре свега, не ради се о никаквом народном устанку*" (Борба, 11. III. 1957, стр. 3).

Када се уз заменицу *никакав* употреби предлог, њега ваља ставити између одречне речце *ни* и другог дела ове заменице, који се тада пише одвојено. Дакле: место *о никаквом* треба рећи *ни о каквом*.

9. „*Рабска кроника писана на основу* 320.000 *докумената*" (НИН бр. 319, стр. 13).

„*Ова кроника писана је на основу старих рабских архива*" (исто).

Оправдано је претпоставити да онај ко пише о *старим* рукописима добро зна граматику и правопис *савременог* књижевног језика. Једно је од основних правила нашег савременог књижевног језика — једначење сугласника по звучности. У наведеним примерима о њему није вођено рачуна. Зато је очевидно потребно да скренемо пажњу: ваљало је написати *рапска хроника, рапских архива*.

10. *У политички живот земље ступили су... млади људи, оријентисани у правцу који се није ни мало свиђао аутократи Хусеину*" (НИН, бр, 329, стр. 3).

Када речца *ни* у вези са каквом речју не значи просто одрицање те речи, већ са њом даје једно заједничко значење, — онда се она пише заједно са том речју. У наведеном примеру речца *ни* и прилог *мало* имају једно заједничко значење: „ни у ком слу-

чају", „никако", „ни у којој мери" или сл. Стога је место *није ни мало свиђало* требало написати *није нимало свиђало*.

11. „...*обавијени су ароматичном измаглицом поетског смисла*" (НИН, бр. 329, стр. 10).

Ово је несумњиво један врло танан закључак. Али, зар он не би био финији да је изречен чистим српскохрватским језиком? Много би дубље у нама одјекнула ова реченица да је написана у облику: *обавијени су мирисном измаглицом песничког смисла*. Непотребне стране речи не чине мисао ни лепшом ни дубљом. Напротив, само је кваре.

12. „*За и против кредитирања потрошача*" (Борба 25. IV. 1957, стр. 4).

Кад предлогом *за* треба да се искаже значење блиско намери одн. намени, онда тај предлог не иде с генитивом него с акузативом. Предлог *против*, међутим, означава супротстављање и иде у већини случајева с генитивом. Зато се не могу спојити предлози *за* и *против* и оба везати за генитив као што је учињено у наведеном примеру. Ваљало је рећи: *За кредитирање потрошача и против њега* или сл.

13. „...*коју није исцрпело ... свакодневно живљење*" (НИН, бр. 330, стр. 12).

Облик *исцрпело* није правилан. Овај глагол правилно гласи: *исцрпсти, исцрпем, исцрпао, исцрпла, исцрпло, исцрпшћу, исцрпем*.

14. — *Лакуноћ!* — *довикнух му*.

— *Лакуноћ, господине!* — *одврати он*. (Политика 30. IV. 1957, стр. 6).

Нема никакве сумње да је *лаку ноћ* скраћени поздрав од „желим Вам лаку ноћ" или сл. У томе скраћеном поздраву јасно се још осећају обадве речи. Управо зато је место *лакуноћ* (заједно) требало написати: *лаку ноћ* (одвојено).

Проф. Белић у своме Правопису (1950/52) наводи поздрав *добȁрвечē* као једну реч Међутим, он одмах додаје да је то од некадашњег „дȍбар вȅчēр" (стр. 25). У *добȁрвечē*, дакле, измењен је облик речи које улазе у састав овога поздрава. Сем тога, као што каже и проф. Белић, у облику *добȁрвечē* измењен је и акценат. — Сличан је случај и са поздравом *добрȍјутро* који проф. Белић наводи у Правописном речнику. Овде је, наиме, такође измењен акценат.

Међутим, поздрав *ла̏кӯ но̑ћ* претставља савим правилан акузатив једнине и у њему свака реч има свој посебан акценат: *ла̏кӯ но̑ћ*. Зато га и ваља писати као две речи.

15. „...*йрвийуш у живошу видех*...“ (Политика 29. I. 1957, стр. 8).

Оба дела прилошке синтагме *йр̏ви̂ йу̑ш* изговарају се као засебне речи, са засебним акцентом, па је зато и требало место *йрвийуш* (заједно) написати *йрви йуш* (одвојено). Напоменимо узгред да је исто тако неправилно рећи и *йрви йуша*. Једино је правилно *йрви йуш*.

16. *Код нас, нажалосш, и сувише је много ошворених врашију која се свакога дана йоново йробијају са огромном уйорношћу узалудног и јаловог йосла* (НИН бр. 342, стр. 9).

У овој реченици направљене су две грешке:

а) Место *и сувише* (одвојено) требало је написати *исувише* (заједно). Разлог: свеза *и* у вези са прилогом *сувише* изгубила је своје самостално значење.

б) Погрешан је ген. мн. *врашију*. Именица *враша* употребљава се само у множини и има промену именица средњег рода тзв. о-основа. Отуда правилан генитив од ове именице гласи *вра́ша̄* а не *врашију*. Облик *врашију* могао је настати по угледу на ген. мн. *очију* или *косшију*. Такав облик, међутим, не иде у књижевни језик.

17. *Базаров (йрећушкујем осшале) се бунио йрошив нарочишог йогледа*“ (НИН, бр. 338, стр. 9).

После заграде у реченици увек постоји извесна пауза, а после паузе реченица се не може наставити енклитиком. Разлог: у таквом случају енклитика нема испред себе реч на коју би се наслонила. Стога би наведена реченица правилно гласила: *Базаров (йрећушкујем осшале) бунио се йрошив „нарочишог йогледа*“.

18. ... *да се зайушим једном од многобројних сшаза што се рачвају йредамном* (Политика 14. VII. 1957, стр. 15).

Ова реченица узета је из текста једног угледног књижевника кога веома ценимо. Утолико је неугодније срести неку, поготово основну, граматичку грешку. Овде су предлог *йред* (*йреда*) и заменички облик *мном* написани заједно. Свака од ове две речи чува своје значење и зато се пишу одвојено: *йреда мном*.

19. *Али, што ниуком случају није значило, нити је могло да значи, напуштање социјализма* (НИН бр. 342, стр. 1).

Када се уз неки падежни облик заменице *нико* употреби предлог, тај се предлог ставља као засебна реч између одречне речце *ни* и облика *ко* који се тада пише одвојено. Зато је место *ниуком* (као једну реч) требало написати *ни у ком* (као три речи).

20. *Овидије на италијанској марки* (Борба 17. VII. 1957, стр. 8).

Особина је нашега књижевног језика да се сугласници *к*, *г* и *х* пред самогласником *и* као наставком за облик (тј. у промени речи) мењају у *ц*, *з* и *с*. То правило требало је да буде примењено и у локативном облику *марки*. Такав се облик додуше често чује у народним говорима, али не иде у књижевни језик. У књижевном језику боље је рећи *марци*.

Б. Н.

РЕГИСТАР

VIII књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Скраћенице: акц. = акценат, арх. = архаизам, буг. = бугарски, гл. = глаголски, грам. = граматички, дијал. = дијалекатски, дифер. = диференцијација, дубл. = дублет, и дублетни, зам. = заменица, знач. = значење, импер. = императив, једн. = једнина, л. = лице, мак. = македонски, мн. = множина, нап. = напоедан, некњ. = некњижеван, непр. = неправилан, об. = обичније, обл. = облик, п. = падеж, пољ. = пољски, покр. = покрајински, пор. = поређење, през. = презиме, прел. = прелазност, прид. = придев, пров. = провинцијализам, пром. = промена, рус. = руски, средњелат. = средњелатински, староинд. = староиндиски, транскр. = транскрипција, уп. = употреба, хип. = хипокористикон.

А

В

Г

Д

И

Ј

К

Л

Љ

М

О

Р

Т

Ћ

У

Ф

Х

Св. Н.

НАШ ЈЕЗИК *излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 300 дин.; цена појединог броју је 60 дин. Претплату слати Институту за српски језик САН, Кнез-Михаилова 35/I, на чековни рачун број 101-Т-582. Рукописе слати Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.*
— Рукописи се не враћају.